

2020-105

Archeologienota

Antwerpen Kipdorptest 44

Verslag van Resultaten

Bert ACKE, Maarten BRACKE en Paulien FONTEYN

13-7-2020

Titel: Archeologienota Antwerpen Kipdorptest 44

Erkend archeoloog: Maarten Bracke, OE/ERK/Archeoloog/2015/00036

Auteurs: Bert Acke, Maarten Bracke en Paulien Fonteyn

Uittreksels uit CartoWeb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18084 -
www.ngi.be

Projectcode bureauonderzoek: 2020F105

Intern projectnummer: 2020.105

Locatiegegevens: provincie Antwerpen, stad Antwerpen, Kipdorptest 44

Lambertcoördinaten: X: 153089,41 en Y: 211398,19; X: 153157,16 en Y: 211970,37

Kadastergegevens: Antwerpen, afdeling 3, sectie C, perceel 255K (zie figuur 12)

Topografische kaart: zie figuur 10 en 11

Oppervlakte plangebied: 1105m²

Betrokken actoren: Bert Acke (assistent-archeoloog), Maarten Bracke (erkend archeoloog), Paulien Fonteyn (assistent-archeoloog) en Olivier van 't Hof (contactpersoon initiatiefnemer)

Wetenschappelijke advisering: /

Plaats en datum: Moerbeke-Waas, 13/07/2020

© Acke & Bracke bv, Damstraat 206A, 9180 Moerbeke-Waas. De auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de auteurs.

1. INLEIDING	4
1.1. WETTELIJK KADER	4
1.2. ONDERZOEKSOPDRACHT	4
1.2.1. VRAAGSTELLING	4
1.2.2. RANDVOORWAARDEN	4
1.3. WERKWIJZE EN STRATEGIE	5
1.3.1. MOTIVERING ONDERZOEKSSTRATEGIE	5
1.3.2. ORGANISATIE VAN HET VOORONDERZOEK	6
1.3.3. ADVIES SPECIALISTEN	6
1.3.4. WETENSCHAPPELIJKE ADVISERING	6
1.3.5. SELECTIE BRONNEN	6
2. BUREAUONDERZOEK	7
2.1. HUIDIGE TOESTAND	7
2.2. GEPLANEDE WERKEN	14
2.3. LANDSCHAPPELIJKE LIGGING	17
2.3.1. TOPOGRAFISCHE SITUERING	17
2.3.2. LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE SITUERING	19
2.3.3. GEOLOGISCHE SITUERING	22
2.4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE SITUERING	25
3. SYNTHESE	38
3.1. ARCHEOLOGISCH VERWACHTINGSPATROON	38
3.2. AFWEGING VERDER VOORONDERZOEK	39
3.3. BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN	40
4. SAMENVATTING	42
5. BIBLIOGRAFIE	45
6. BIJLAGES	46

1. Inleiding

1.1. Wettelijk kader

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het stedenbouwkundige handelingen te Antwerpen Kipdorptest 44 (provincie Antwerpen), gelegen binnen woongebied en binnen een archeologische zone, en waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 300m² of meer bedraagt en de bodemingreep 100m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

1.2. Onderzoeksopdracht

1.2.1. Vraagstelling

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?
- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?
- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?
- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?
- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?
- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

1.2.2. Randvoorwaarden

Niet van toepassing.

1.3. Werkwijze en strategie

1.3.1. Motivering onderzoeksstrategie

In het bureauonderzoek wordt een zo duidelijk mogelijk beeld gevormd van de huidige archeologische, historische en landschappelijke informatie van het projectgebied en diens omgeving. Deze gegevens worden vergeleken met de geplande werken en de hiermee gepaard gaande verstoringen en vergravingen in de bodem. Het uiteindelijke doel is het bepalen of verder archeologisch onderzoek al dan niet aangewezen is.

Informatie over de afbakening van het plangebied en de geplande werkzaamheden werd aangeleverd via de initiatiefnemer door middel van ontwerpplannen en via mondelinge of schriftelijke communicatie. Een uitvoerige bouwhistorische studie van de site werd eveneens aangeleverd door de bouwheer en is in bijlage bij deze archeologienota opgenomen. Om een zicht te krijgen op de huidige archeologische kennis van het plangebied en van de directe omgeving werd de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) geraadpleegd.¹ Deze online databank is uitsluitend toegankelijk voor geregistreerde gebruikers, hoofdzakelijk archeologen. Aanvullend werden verschillende historische kaarten geraadpleegd via Geopunt², de centrale toegangspoort tot geografische overheidsinformatie, en via Cartesius³, een databank die kaarten bundelt van het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksarchief, lokale archieven en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika. Aansluitend hierbij werden ook verschillende luchtfoto's bekeken die genomen zijn sinds de jaren '70 van vorige eeuw. Op het kaartmateriaal en de luchtfoto's werd het plangebied geprojecteerd, om zodoende een duidelijk beeld te krijgen van het landgebruik gedurende de laatste eeuwen. Geopunt leverde ook verschillende kaarten op die betrekking hebben tot de landschappelijke en bodemkundige ligging van het gebied. Een kadasterplan dat beschikbaar is via de GRB-kaart op Geopunt werd vergeleken met hetgene dat beschikbaar is via de CadGIS Viewer van de Federale Overheid.⁴ Een topografische kaart werd verkregen via het NGI.⁵

Op basis van dit onderzoek en het raadplegen van bovenvermelde bronnen kan een antwoord gegeven worden op de vooropgestelde onderzoeksvragen.

¹ <https://cai.onroenderfgoed.be/>

² <http://www.geopunt.be/kaart>

³ <http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/>

⁴ <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>

⁵ <http://www.ngi.be/topomapviewer/>

1.3.2. Organisatie van het vooronderzoek

In eerste instantie werd gestart met het bureauonderzoek waarbij de diverse beschikbare bronnen geraadpleegd worden. Daarnaast werd in detail bekeken wat de huidige toestand is van het plangebied en werden de geplande werkzaamheden onder de loep genomen. Op basis van deze gegevens samen werd afgetoetst of ten eerste verder vooronderzoek noodzakelijk is en ten tweede welke onderzoekstappen er eventueel genomen moeten worden.

1.3.3. Advies specialisten

Het advies in deze archeologienota werd doorgenomen met Veerle Hendriks, archeoloog bij de Dienst Archeologie, Afdeling Onroerend Erfgoed, Stad Antwerpen.

1.3.4. Wetenschappelijke advisering

Niet van toepassing.

1.3.5. Selectie bronnen

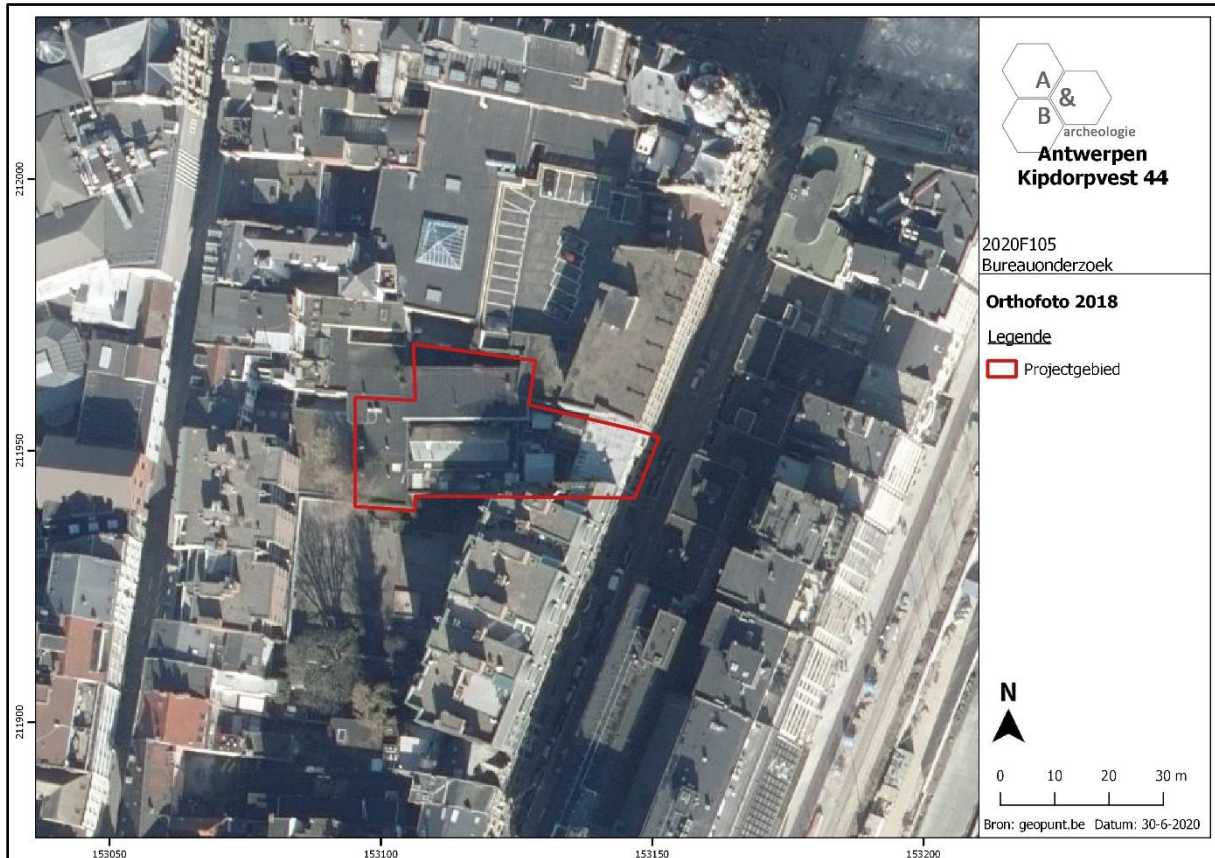
De gebruikte bronnen zijn beschreven onder 1.3.1. De bronnen daaronder vermeld waren afdoende om een gedegen advies te geven voor een verder archeologisch traject. Bijkomend archiefonderzoek werd niet opportuun geacht.

2. Bureauonderzoek

2.1. Huidige toestand

Het plangebied is 1105m² groot en kent een onregelmatige, oost-west georiënteerde vorm. In het oosten grenst het terrein aan de Kipdorpvest, op het plangebied is het gebouw nr. 44 gevestigd. Zo goed als volledig het terrein is bebouwd, met uitzondering van 2 smalle groenstroken aan de west- en noordzijde. Het gebouw is aan de straatzijde en in het noordelijke deel onderkelderd. Het is vastgesteld als bouwkundig erfgoed en wordt op de Inventaris Onroerend Erfgoed als volgt omschreven: *“Kantoorgebouw in beaux-artsstijl gebouwd naar een ontwerp door de architect Joseph Hertogs uit 1909. Opdrachtgever was de Société Générale Charbonnière, een coöperatieve maatschappij actief in de steenkoolhandel. Actief vanaf omstreeks 1885, geldt Joseph Hertogs als een van de meest succesvolle architecten in Antwerpen. Zijn loopbaan in dienst van de vermogende, overwegend liberale mercantiele burgerij, leverde een vijfhonderdtal bouwprojecten op, vooral burger-, heren- en landhuizen, winkels- en warenhuizen, kantoor- en bankgebouwen. Deze evolueren van eclecticisme en neorenaissance, naar een klassiek geïnspireerde beaux-artsstijl. Vroeg in zijn loopbaan liet hij zich al opmerken met de synagoge Shomre Hadass uit 1891-1893 in de Bouwmeestersstraat. Omstreeks de eeuwwisseling, zijn rijpe eclectische periode, drukte hij met monumentale bouwwerken als het Hansahuis uit 1897/1901 op de hoek van Suikerrui en Ernest Van Dijckkaai en Grands Magasins Leonhard Tietz uit 1900 aan de Meir, zijn stempel op het Antwerpse stadsbeeld. Het kantoorgebouw van de Société Générales Charbonnière is met zijn versoberde beaux-arts-vormtaal representatief voor het latere oeuvre van de architect, uit het decennium vóór de Eerste Wereldoorlog. Een van de belangrijkste realisaties uit deze periode is het hotel Thys - later Smidt van Gelder - uit 1905 aan de Belgiëlei, waarvan de klassieke ordonnantie aan het Parijse Lodewijk XIV-hotel is ontleend. De laatste jaren van zijn loopbaan kort vóór zijn overlijden in 1930, was Hertogs geassocieerd met de architect Gerard De Ridder. Het gebouw met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat twee en een halve bouwlaag onder een plat dak. De statige lijstgevel onderscheidt zich door een parement uit witte natuursteen, op een geprofileerde plint uit blauwe hardsteen. Geleed door de puilijst en axiaal van opzet, beantwoordt de opstand aan een volkomen symmetrisch, tweeledig compositieschema. De door lisenen geritmeerde begane grond is als sokkel geaccentueerd door schijnvoegen en rondboogopeningen, het portaal met sluitsteen in de middenas. Gecanneleerde lisenen in kolossale orde markeren de bovenbouw. Een register van rechthoekige vensters met balustrade en driehoekig fronton doorbreekt de bel-etage; ronde oculi in vlakke omlijsting met sluitsteen en festoenen markeren de mezzanine. Het klassieke hoofdgestel, met steigergaten in de fries en een houten kroonlijst op klossen, vormt de gevelbeëindiging. Fraaie smeedijzeren vleugel deur met in de waaier de initialen SGC van de bouwheer Société Générale Charbonnière. Bewaard houten vensterschrijnwerk en smeedijzeren keldertralijs; recent toegevoegde smeedijzeren lantaarns. Volgens de bouwplannen bestaat het complex uit de voorbouw waarvan de begane grond grotendeels wordt ingenomen door de vestibule met trappenbordes, en de monumentale traphal met bovenlicht. Hierbij sluit een grote kantoorruimte met bovenlicht aan, die ten zuiden en westen wordt omringd door individuele kantoren, en ten noorden geflankeerd door een*

kantoorvleugel van twee bouwlagen. De plattegronden van de bovenverdieping(en) van voorbouw en kantoorvleugel ontbreken in het bouwdoossier.”⁶

Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2018 (bron: geopunt.be).

⁶ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/5183>

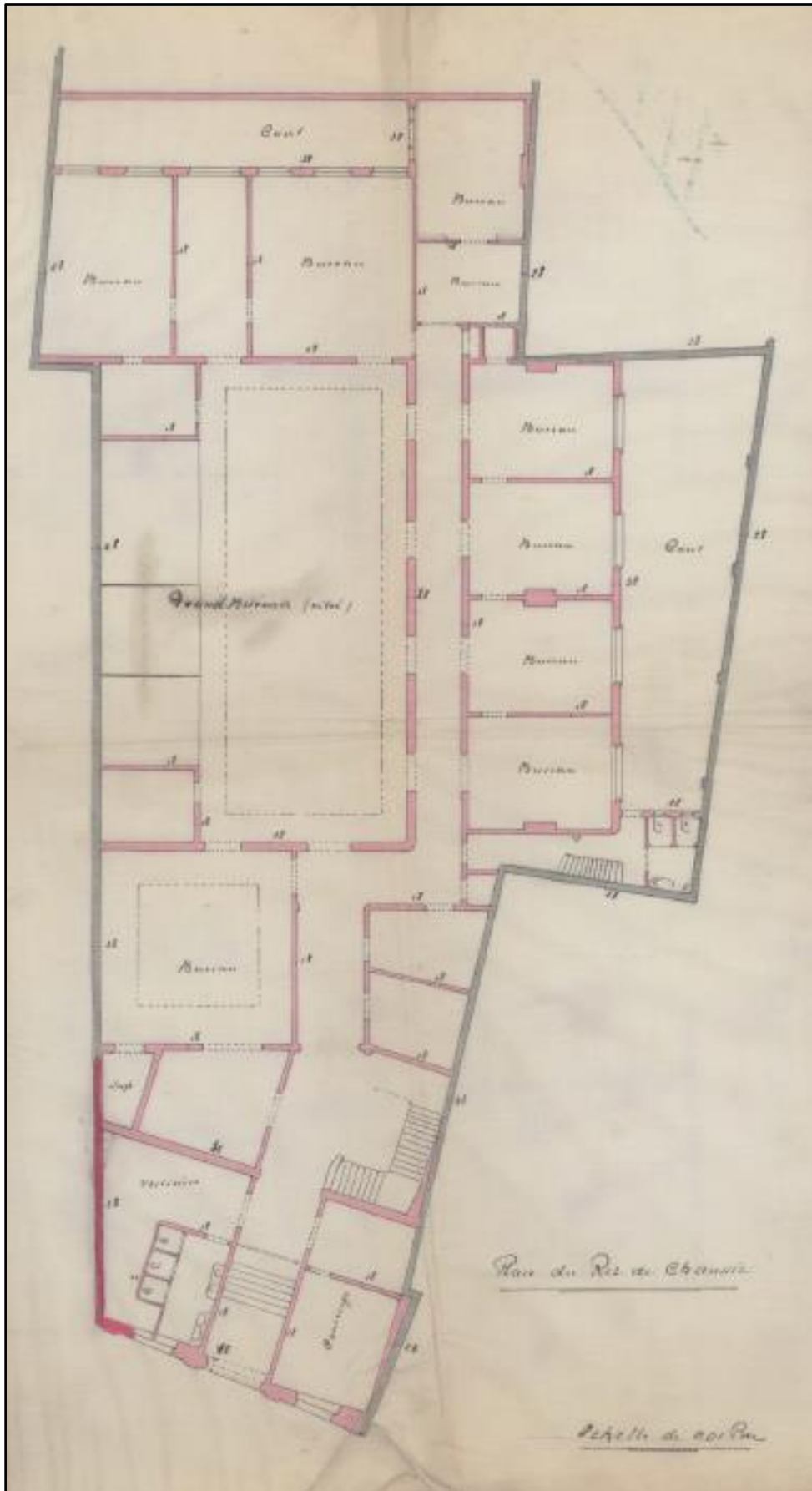
Figuur 2 Voorgevel (bron: <https://beeldbank.onroerendergoed.be/images/38098>, fotograaf Kris Vandevorst).

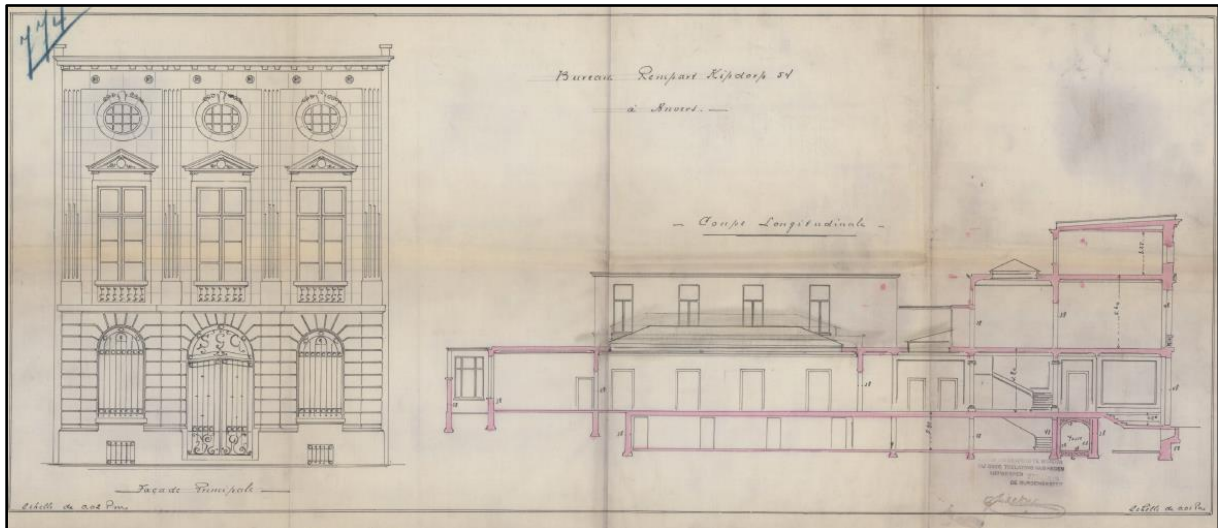
Figuur 3 Plan bestaande toestand, gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).

Figuur 4 Architectuurplan uit 1909 van de kelders en de funderingen (bron: initiatiefnemer).

Figuur 5 Architectuurplan uit 1909 van het gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).

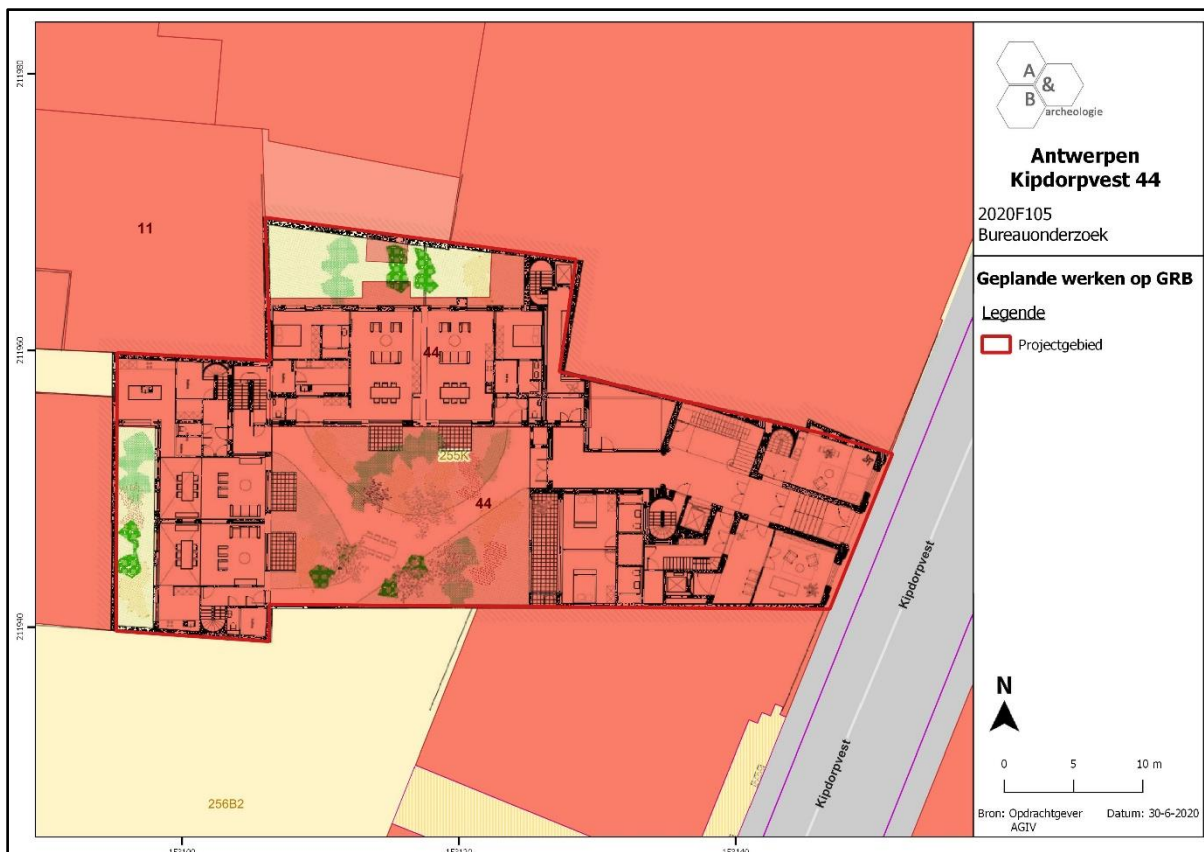
Figuur 6 Architectuurplan uit 1909: voorgevel en doorsnede (bron: initiatiefnemer).

2.2. Geplande werken

De bouwplannen zijn te vinden in de bijlage, hieronder worden enkele uitsnedes weergegeven. Het bestaande gebouw wordt intern verbouwd en vergroot. Centraal zuidelijk wordt een deel afgebroken en heringericht als gemeenschappelijke tuin. De bestaande kelder wordt uitgebreid aan de zuidelijke zijde en krijgt extra toegangen langs de groenzones in het noorden en westen. Op de locatie van de noordelijke uitbreiding (5m²) is reeds een septische put aanwezig en is de bodem verstoord. De oppervlaktes en dieptes van de andere uitbreidingen aan de kelder zijn:

- Uitbreiding zuid: 125m², diepte 2,80m
- Toegang west: 20m², diepte 2,80m

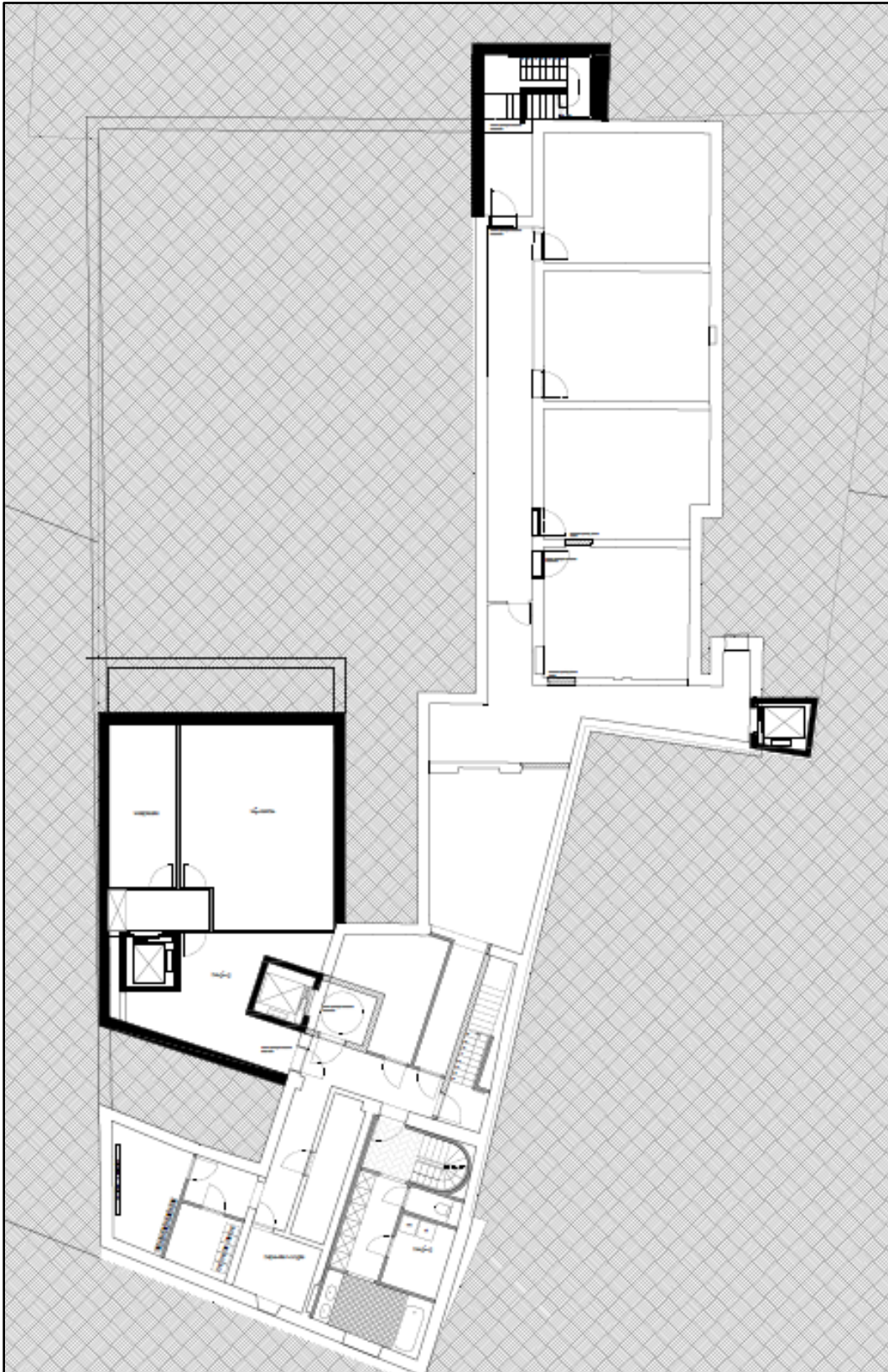
Op deze 2 plekken vinden de enige bodemingrepen plaats op mogelijk onverstoord grond. De andere werken vinden plaats op verstoord zone (toegang noord) of hebben geen impact op de bodem (werken in het gebouw op het gelijkvloers of op de verdiepingen, deze werken worden niet behandeld in deze archeologienota).

Figuur 7 Geplande werken gelijkvloers niveau geprojecteerd op de kadasterkaart (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).

Figuur 8 Nieuwbouwplan gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).

Figuur 9 Nieuwbouwplan kelderverdieping (bron: initiatiefnemer).

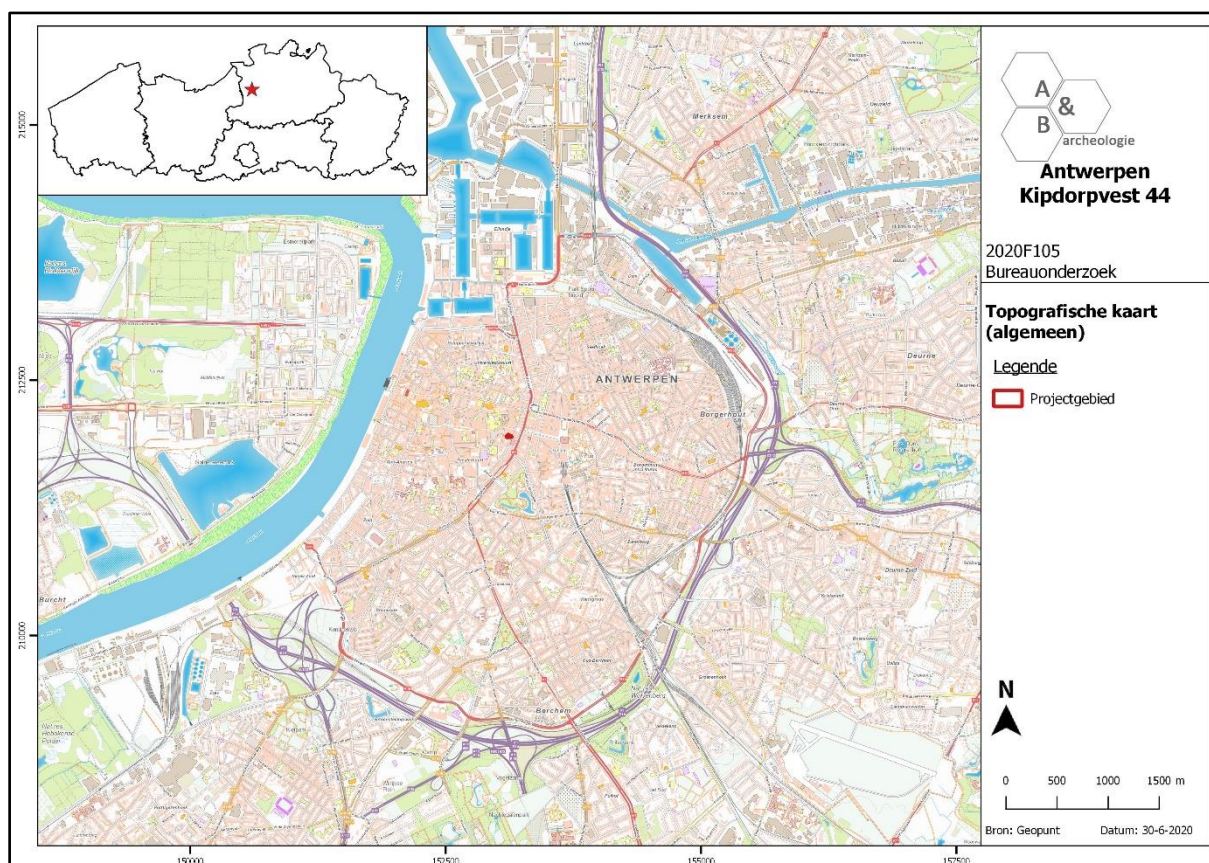
2.3. Landschappelijke ligging

2.3.1. Topografische situering

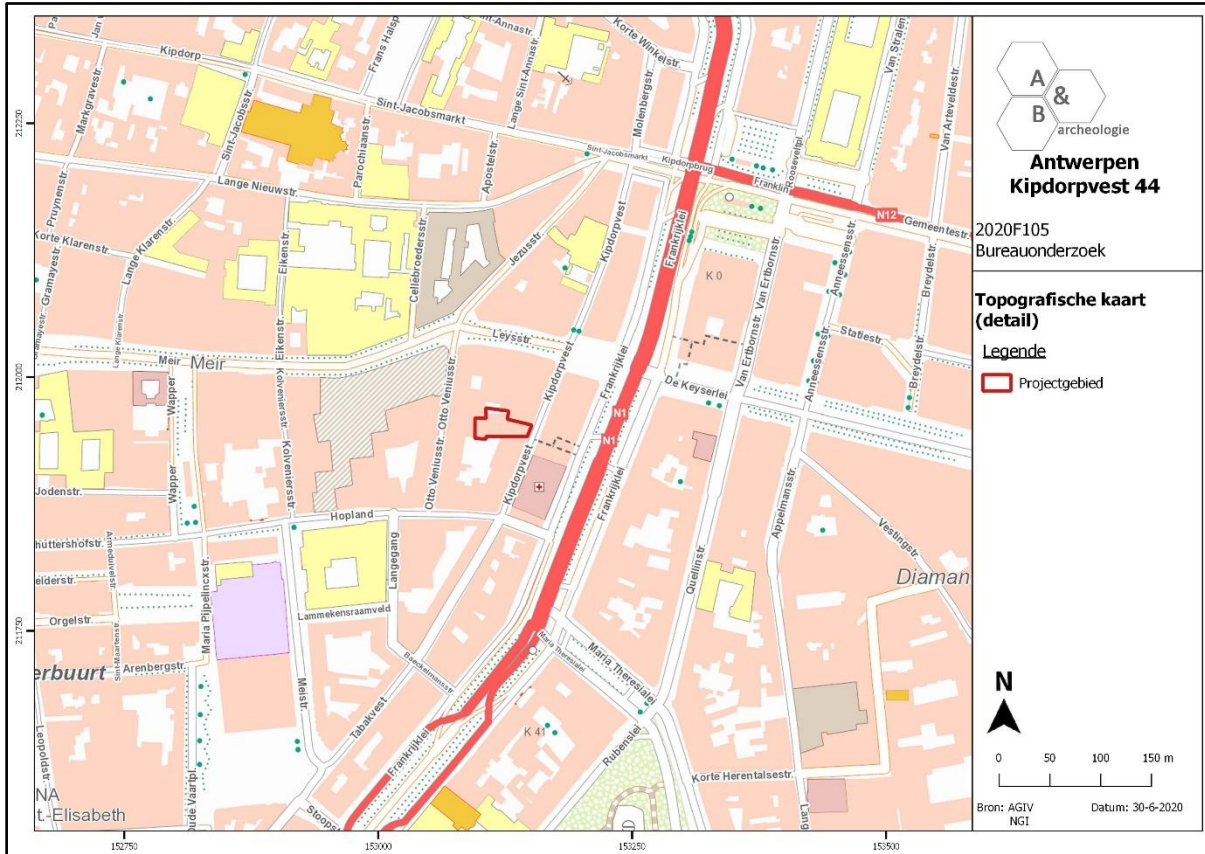
Antwerpen vormt de hoofdstad van de provincie Antwerpen en ligt grotendeels op de rechteroever van de Schelde. Antwerpen telt naast Antwerpen zelf nog 8 deelgemeenten: Berchem, Berendrecht/Zandvliet/Lillo, Borgerhout, Deurne, Ekeren, Hoboken, Merksem en Wilrijk. Antwerpen grenst aan de gemeenten Stabroek, Kapellen, Brasschaat, Schoten, Wijnegem, Wommelgem, Borsbeek, Mortsels, Edegem, Aartselaar, Hemiksem, Kruikebeke, Zwijndrecht, Beveren, Hulst (NL), Reimerswaal (NL) en Woensdrecht (NL).

Het plangebied is gelegen aan de oostelijke rand van de historische stadskern, iets ten noorden van de voormalig Spaanse stadsomwalling, de huidige Leien. Het bevindt zich in een bouwblok gevat tussen Kipdorptest in het oosten, Hopland in het zuiden, Otto Veniusstraat in het westen en Leysstraat in het noorden. Het terrein is aan alle zijden omgeven door bebouwing langs deze straten.

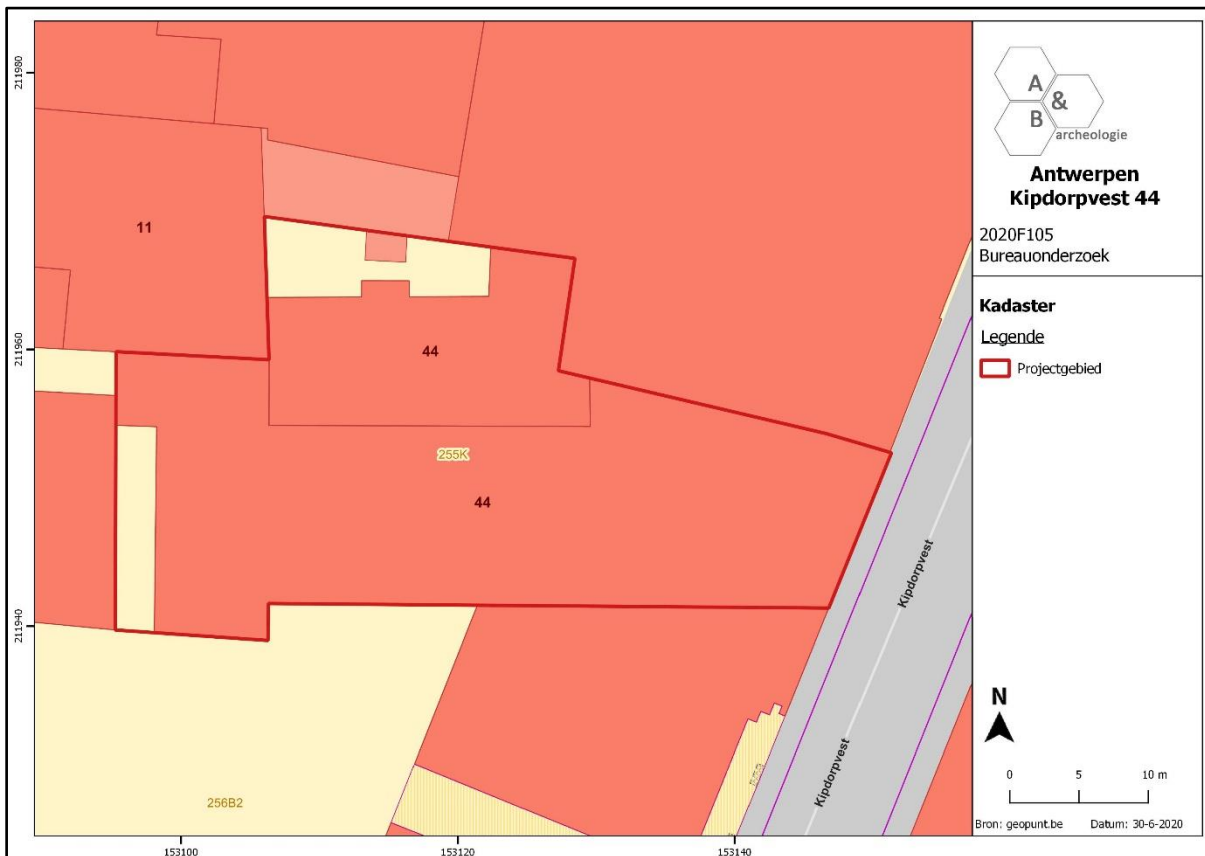
Op de bodemgebruikkaart van 2001 staat het plangebied aangeduid als 'Kernstadbebouwing', wat overeenkomt met het huidige gebruik.

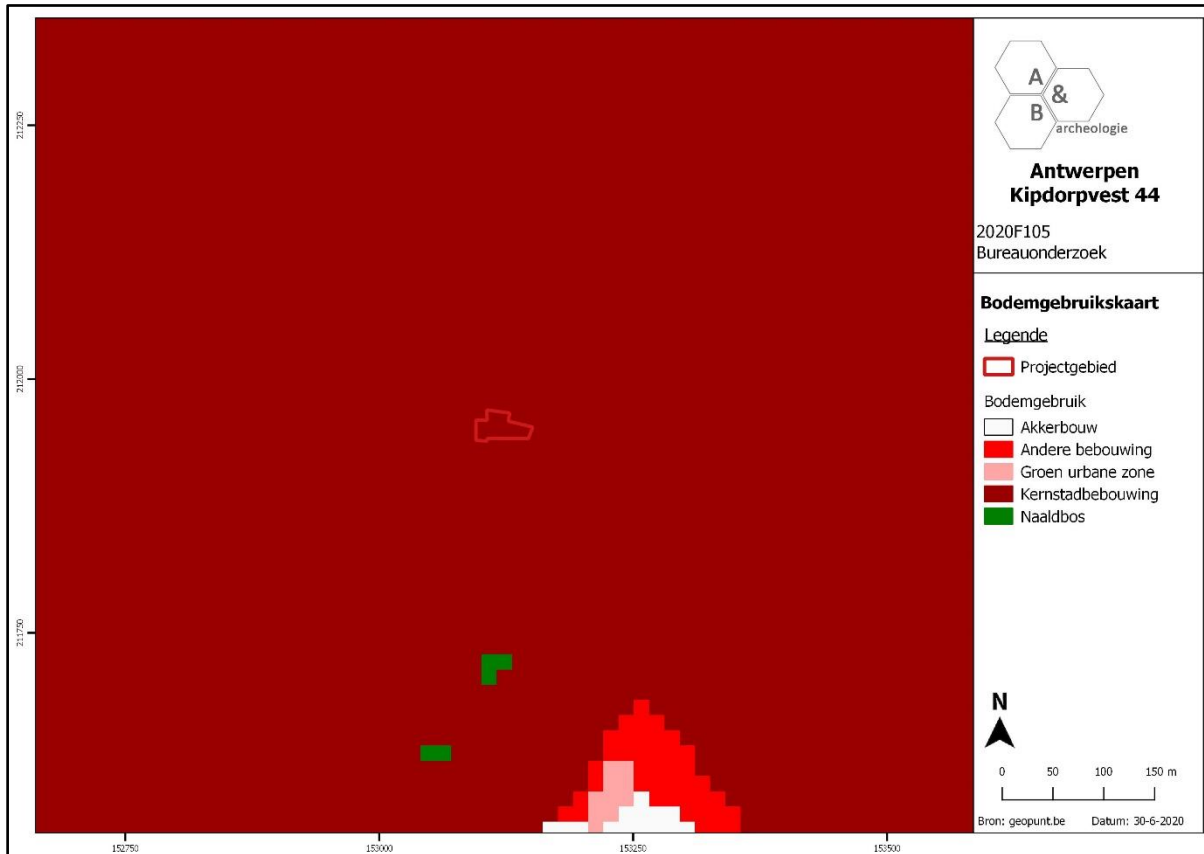
Figuur 10 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).

Figuur 11 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).

Figuur 12 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be).

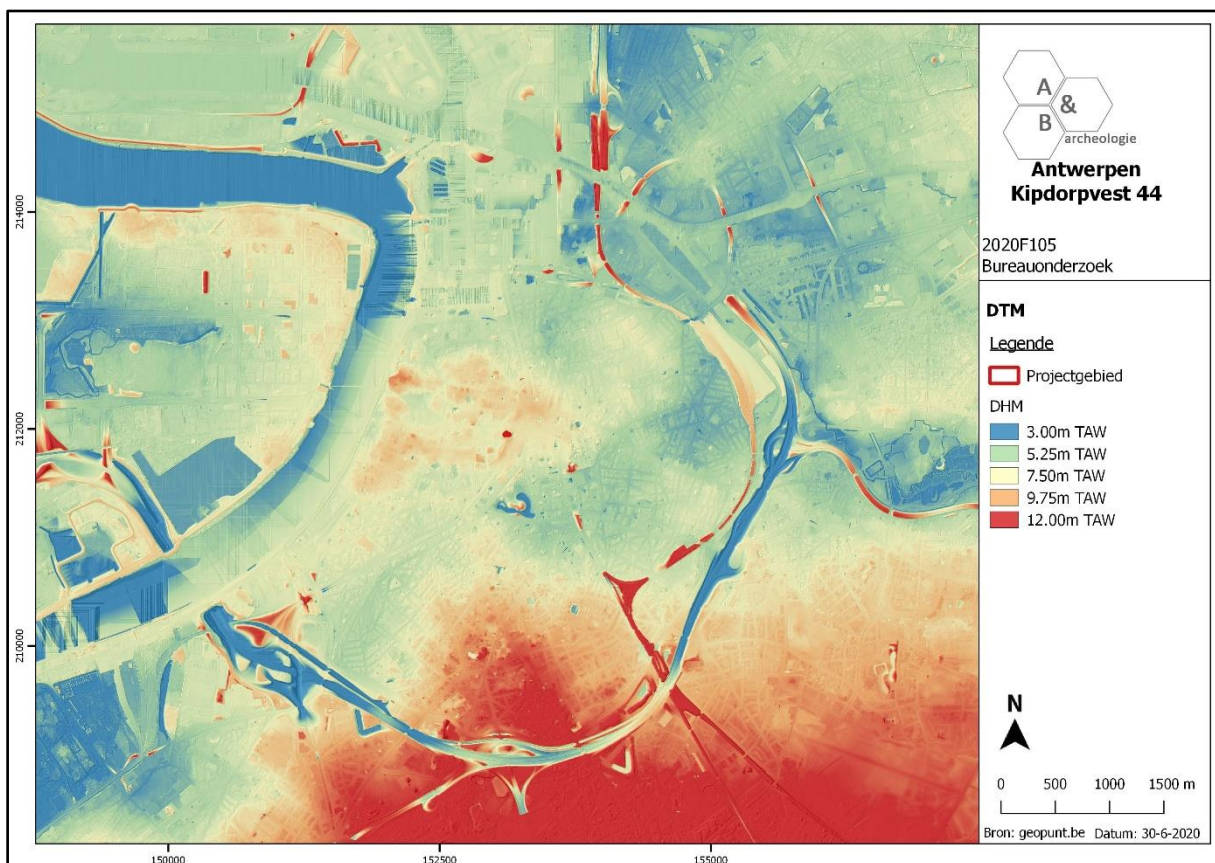
Figuur 13 Zicht op de bodemgebruikskarta met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be).

2.3.2. Landschappelijke en bodemkundige situering

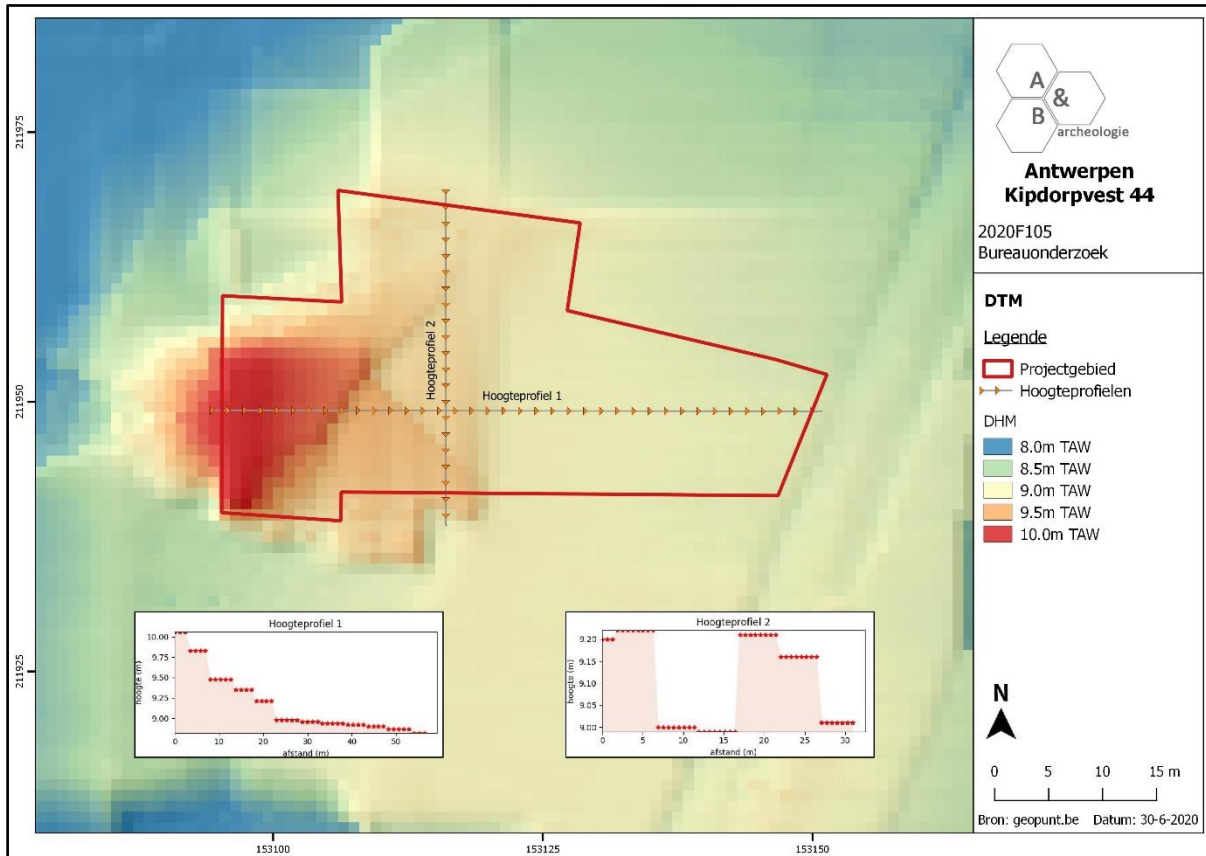
Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichterbij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer. In en rond de burchtzone bijvoorbeeld reiken de archeologische lagen tot vier meter onder het huidige straatniveau, zelfs na grote saneringswerken in de 19de en 20ste eeuw, waarbij veelal laat- en postmiddeleeuwse strata verdwenen. Het grondgebied van de stad Antwerpen situeert zich op beide oevers van de Schelde. De rechteroever van de Schelde, waar om historische redenen de stad zich grotendeels ontwikkelde, kreeg pas tegen het einde van de 19de eeuw een meer rechtlijnig verloop met het rechtekken van de kaaien.⁷

⁷ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/140031>

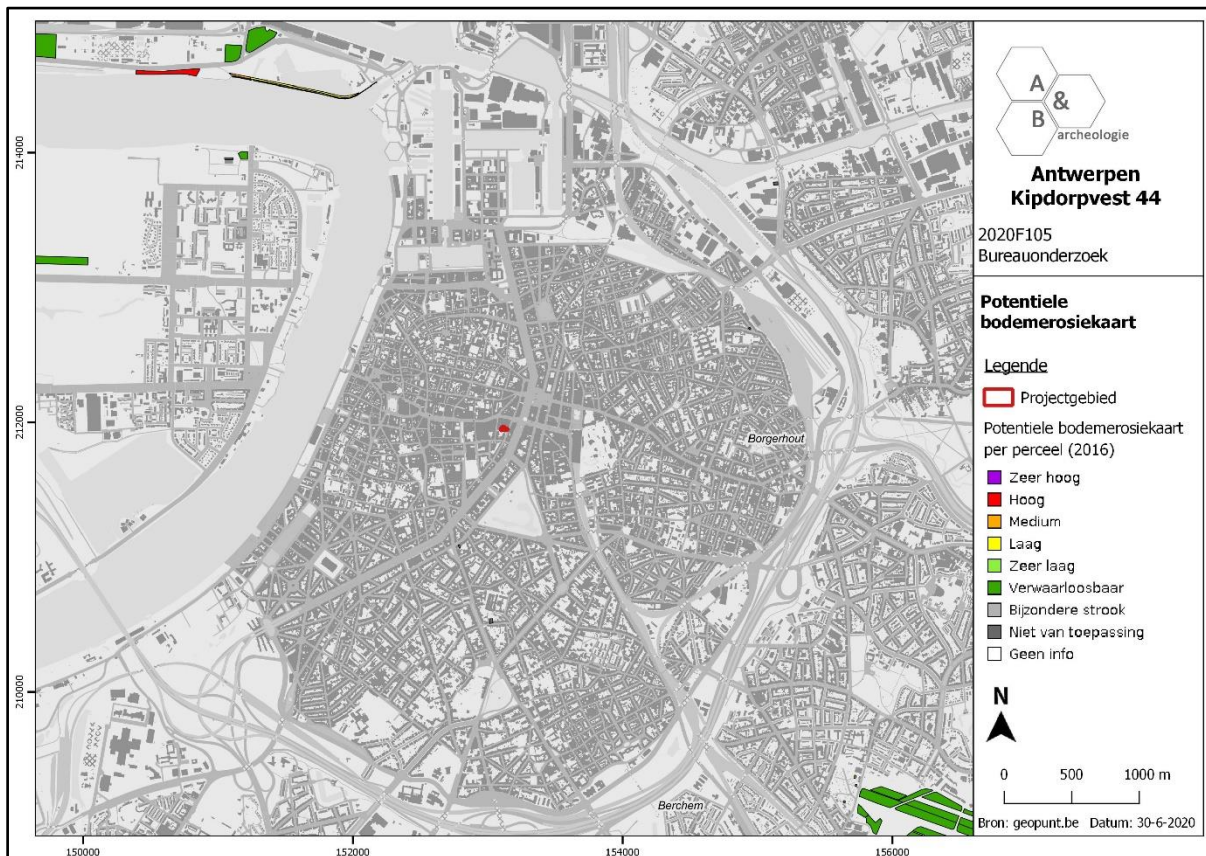
Het natuurlijke reliëf is niet meer te herkennen ter hoogte van het plangebied, waarvan het verloop net als de rest van de binnenstad kunstmatig is gewijzigd door eeuwenlang menselijk ingrijpen. Het westelijke deel van het terrein is het hoogst gelegen, op ca. +10,00m TAW. Aan de straatzijde is het maaiveldniveau tot iets onder +9,00m TAW. Het getrapt dalend verloop van west naar oost geeft aan dat dit reliëf niet natuurlijk is. De potentiële bodemerosiekaart toont, gezien de ligging in stadscontext, dat er geen informatie beschikbaar is voor het projectgebied. Het plangebied wordt op de bodemkaart gekarteerd als OB. Soms wordt het bodemprofiel door het ingrijpen van de mens gewijzigd of vernietigd (kunstmatige gronden). De bodems in de bebouwde zone (OB) zijn daar een voorbeeld van. De wel gekarteerde gronden in de omgeving zijn te veraf gelegen om te kunnen extrapoleren naar het plangebied.

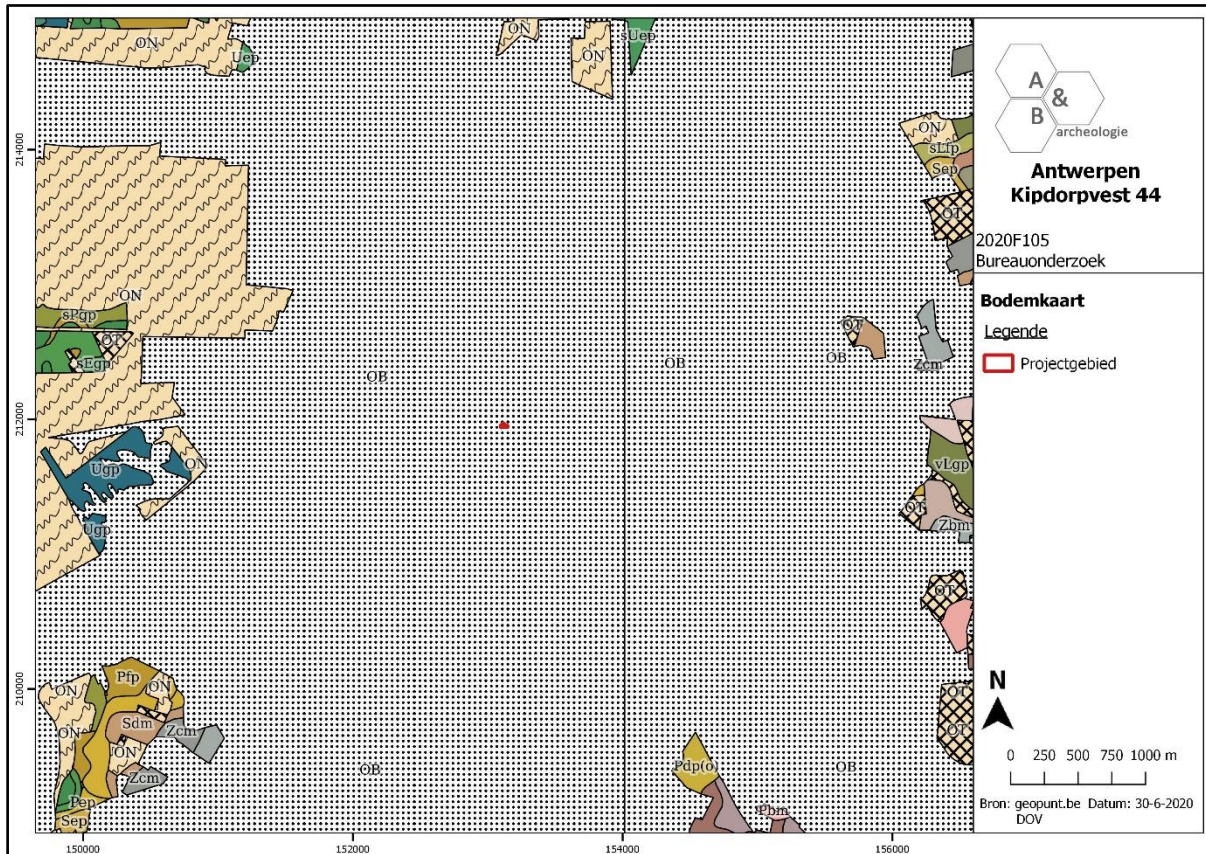
Figuur 14 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be).

Figuur 15 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be).

Figuur 16 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be).

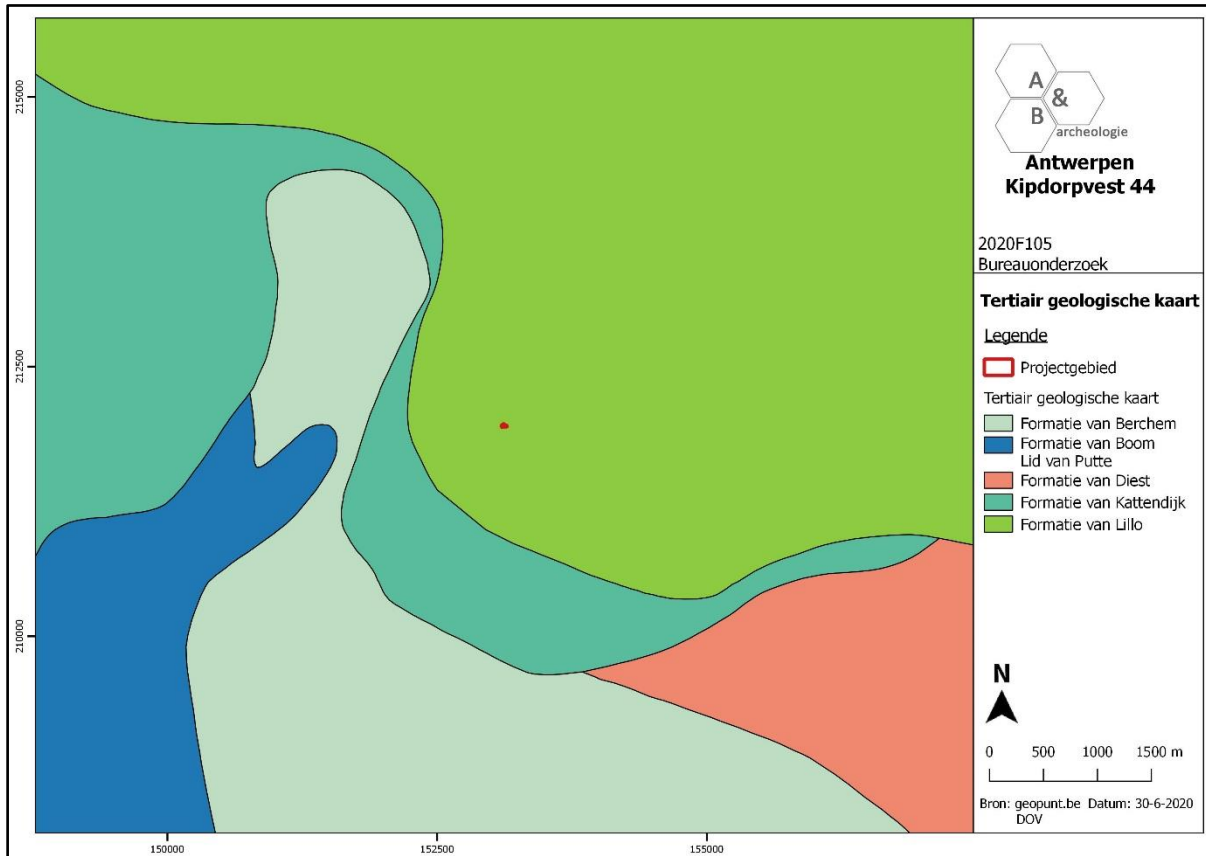

Figuur 17 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV).

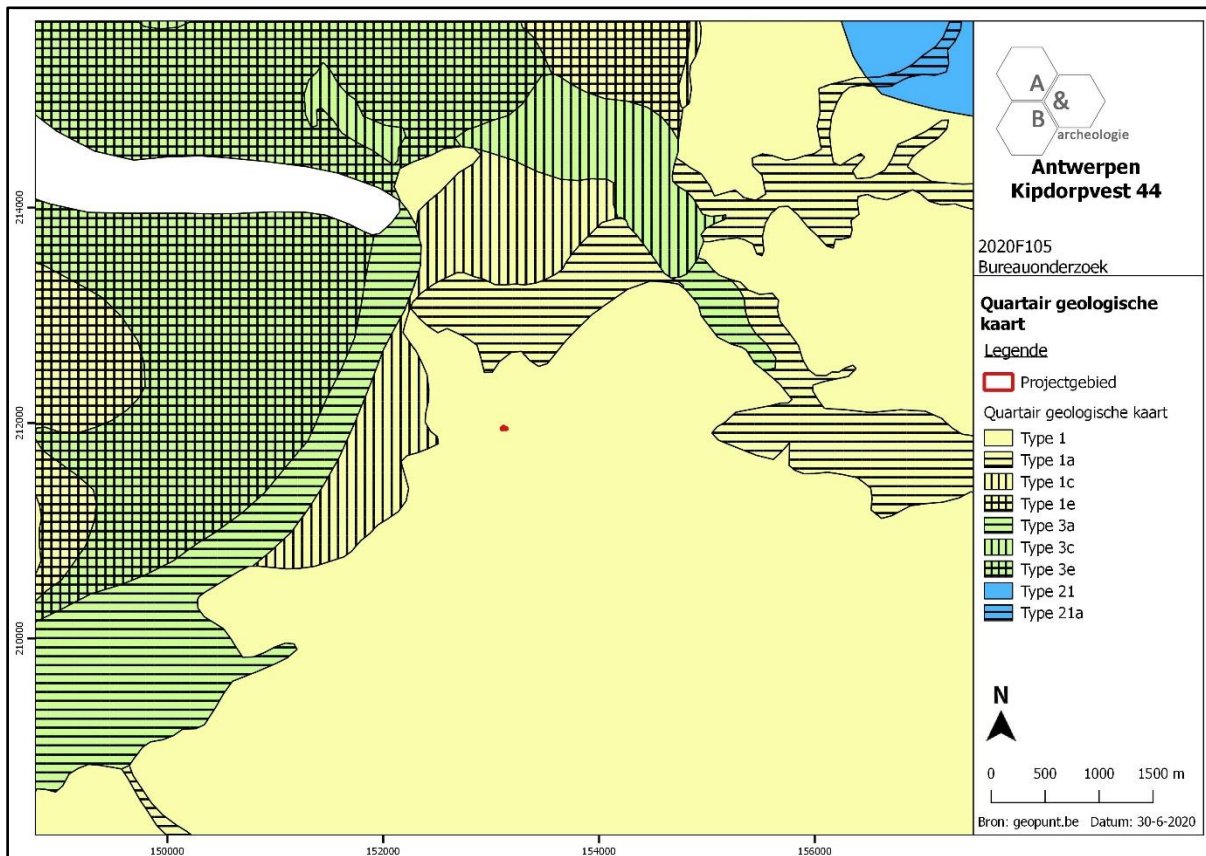
2.3.3. Geologische situering

De tertiaire opbouw ter hoogte van het plangebied bestaat uit de Formatie van Lillo: groen tot grijsbruin fijn zand, weinig glauconiethoudend, schelpen aan de basis. De Quartair geologische kaart geeft aan dat het plangebied is gelegen binnen type 1: geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen bovenop de Pleistocene sequentie (1)

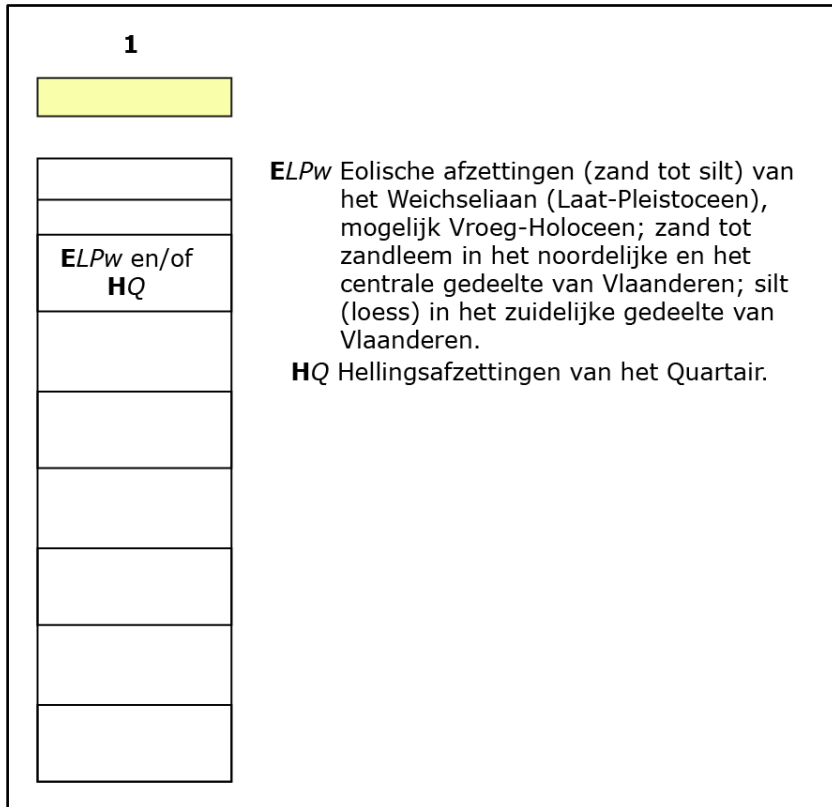
De geomorfologische kaart voor deze streek is niet voorhanden en kan dus niet worden afgebeeld.

Figuur 18 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

Figuur 19 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

Figuur 20 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

2.4. Historische en archeologische situering

- **Algemeen**⁸

Het Antwerps grondgebied oefende al vanaf de prehistorie een aantrekkingskracht uit op mens en dier. Dit wordt gestaafd door vondsten van lithische artefacten in de burchtzone uit de periode tussen het einde van het paleolithicum en het einde van het neolithicum of de vroege bronstijd, aangevuld met toevalsvondsten aangetroffen ter hoogte van Lillo, het Lefebredok (neolithicum) en het Kattendijkdok (steentijd, bronstijd en ijzertijd). Tal van ijzertijdvondsten doen verspreide bewoning onder het huidige stadscentrum vermoeden. Sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode worden verspreid over de stadskern aangetroffen, met concentraties in en rond de middeleeuwse burcht en een crematiegraf ter hoogte van de Oudaan. Archeologische resten wijzen op het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting uit de 2de en 3de eeuw, met uitlopers tot in de 4de, mogelijk zelfs 5de eeuw. Ook rond de kernstad en dus buiten de afgebakende zone zijn sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode aangetroffen.

Historische bronnen wijzen in de richting van een Merovingische nederzetting in Antwerpen in de 7de eeuw, waarvan de situering, de omvang en het karakter tot dusver onbekend blijven. Uit dezelfde periode dateert een gouden munt met vermelding *ANDERPUS*, hoewel er twijfel bestaat over zowel de muntvondst als over de identificatie met Antwerpen. In een 8ste-eeuwse bron verschijnt de naam *ANDOVERPIS*, waarop verscheidene etymologische verklaringen zijn gebaseerd. De naamsverklaringen vanuit het Latijn, Germaans of Keltisch zijn uiteenlopend en verwijzen naar een plek (natuurlijke aanslibbing, of antropogene 'werp' (wal of schans)) of houden verband met een bevolkingsgroep. De etymologische kwestie omtrent de naam Antwerpen blijft tot op heden voer voor discussie. Met uitzondering van een beperkte hoeveelheid schervenmateriaal werden geen sporen van Merovingische bewoning aangetroffen. Kersteningspogingen van de missionarissen Eligius en Amandus in de 7de eeuw suggereren de aanwezigheid van een nederzetting met enige economische betekenis, terwijl ook de plundering van Antwerpen door de Noormannen in 836 wijst op een nederzetting van belang. Na deze raid ontstaat in de late 9de eeuw een versterkte handelsnederzetting, die zich in de 10de eeuw sterk ontwikkelt. De burcht vormt de nucleus van waaruit de middeleeuwse stad groeit. De eerste versterking ter hoogte van de middeleeuwse burcht wordt gevormd door een aarden wal met gracht, mogelijk voorafgegaan door een palissade. Binnen de omwalling ontstaat een dichte bebouwing met het karakter van een proto-stedelijke handelsnederzetting. Omstreeks 980 bouwt de Duitse keizer Otto II de handelsnederzetting uit tot het versterkte centrum van een militair grensgebied, in casu het markgraafschap. Mogelijk al in de 11de eeuw wordt de aarden wal omgeven door een imposante stenen burchtmuur. Binnen de ommuurde burcht bevinden zich gebouwen met verschillende functies: een zaalvormig gebouw onder het latere Steen (macht, politiek), de Sint-Walburgakerk (religie) en de Vierschaar (rechtspraak). Verder zijn er duidelijke aanwijzingen voor ambachten zoals de bewerking van gewei, been, hout en (edel)metaal. De materiële cultuur reflecteert handel over middellange tot lange afstand. Antwerpen fungeert vanaf dan volop als handelsknooppunt tussen het hinterland en de overzeese gebieden, met de Werf als aanlegplaats. Al snel gaat de burcht op in het zich verdichtende weefsel van de groeiende middeleeuwse stad. De verdedigingsfunctie van de versterkte burcht

⁸ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/140031>

wordt overgenomen door de opeenvolgende stadsvesten. Binnen en rond de burcht is de archeologische bodemopbouw zeer complex, met een overwegend goede bewaringstoestand, ook voor bijvoorbeeld organische materialen (houtbouw). Lopend onderzoek tracht inzicht te verwerven in het ontstaan en de evolutie van de vroegmiddeleeuwse (handels)nederzetting tot latere metropool.

Vanaf de eerste uitbreidingen van de burcht tot aan haar aaneengesloten vorm in de 16de eeuw heeft Antwerpen vier min of meer duidelijk af te bakenen groeiprocessen doorgemaakt. De groeiende agglomeratie zou in de late 11de eeuw omgeven zijn door een watersingel (oppervlakte ca. 20ha). Opmerkelijk is dat de Onze-Lieve-Vrouwekerk (later kathedraal), die vanaf 1124 de parochiekerk van Antwerpen werd, buiten deze zogenaamde 'ruienstad' ligt. Recent archeologisch onderzoek wijst op de aanwezigheid van 10de-eeuwse bewoning buiten het burchtareaal en de aangrenzende ruienstad, zoals vastgesteld ter hoogte van Klapdorp. Het nieuwe stadskwartier dat zich in de loop van de 12de eeuw ontwikkelde rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk zou begin 13de eeuw omweld worden met een vestenlijn (oppervlakte 40ha). Rond ca. 1250 werd een klein gebied ('Dries') ten noorden van de stad aangehecht. De 13de eeuw was een bloeiperiode voor handel en nijverheid, met een groeiende lakennijverheid, haring- en zouthandel. De bevolking steeg voortdurend zodat de omwalde oppervlakte verdrievoudigde. Met de derde stadsvergroting (1295-1314) groeide het stedelijk gebied van ongeveer 46 tot 156ha. De bevolking nam verder toe tot ca. 20 000 in 1394. In de periode 1314-1410 volgde een vierde stadsuitbreiding in oostelijke richting. Van dan tot het midden van de 16de eeuw bleef de stadsgrens onveranderd. Recent archeologisch onderzoek langs de Tabakvest bracht een segment van de laatmiddeleeuwse versterkingsgordel bij de Blauwe Toren in kaart. Archeologische opgravingen in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en in het Sint-Paulusklooster brachten verscheidene middeleeuwse bouwfases van beide relicten aan het licht. De duizenden begravingen leren meer over de toenmalige funeraire gebruiken; fysisch-antropologisch onderzoek op de skeletpopulaties bracht diverse pathologieën in beeld.

Het begin van de 16de eeuw vormde de start van Antwerpen als handelsmetropool. Langs de historische rede verhandelden internationaal actieve koopmanslieden producten van over de hele toenmalig gekende wereld, zoals Engels laken, Duitse metaalproducten en hout, Portugese specerijen en edele metalen en suiker uit de Nieuwe Wereld. Als gevolg van de urbanisatiegolf die voortvloeide uit de economische hoogconjunctuur en de militaire dreiging uit de Nederlanden werd het plan opgevat de stad te voorzien van een nieuwe, gebastioneerde omwalling. In het noorden werd de stad aanzienlijk uitgebreid met de zogeheten 'Nieuwstad', waarbij de gronden tussen de vroegere stadsgracht, de Rode Poort, het Schijn en de Kattendijk bij de stad gevoegd werden. Door deze vijfde stadsuitbreiding groeide de totale stadsoppervlakte aan tot ca. 260ha. In 1555 was de nieuwe versterking of Spaanse omwalling klaar. In 1567 werd door Alva de bouw van een citadel ten zuiden van de stad aangevat. De 16de eeuw was sociaal-economisch en cultureel een hoogtepunt voor de stad Antwerpen: Duitse, Italiaanse, Spaanse en Portugese handelaars vestigden zich in de metropool en lieten er hun weelderige stadspalazzi oprichten; ook het nieuwe stadhuis, het Hessen- en het Oosters huis (Hanzahuis) kwamen tot stand. Onder invloed van vastgoedspeculanten, met Gilbert van Schoonbeke als hoofdrolspeler, werden verschillende urbanisatieprojecten gerealiseerd. Met de verwoestende Beeldenstorm, de Spaanse Furie in 1576 en de sluiting van de Schelde in 1584 kwam voor Antwerpen een einde aan de Gouden Eeuw.

De voorbije decennia ging veel archeologische aandacht uit naar de studie van de materiële cultuur in postmiddeleeuws Antwerpen, in het bijzonder de plaatselijke majolica- en glasproductie. Maar ook resten van pottenbakkersnijverheid, beenbewerking, pijpenbakkers, suikerraffinage, leerbewerking enz. werden tijdens archeologisch onderzoek gedocumenteerd. Verspreid over de binnenstad kunnen doorheen de tijd concentraties en verschuivingen van dergelijke ambachten waargenomen worden. Een voorbeeld hiervan zijn de bierbrouwers, die in het midden van de 16de eeuw vanuit de Sint-Andrieswijk richting Nieuwstad verhuizen.

Na de val van Antwerpen in 1585 en de belangrijke daling van het bevolkingsaantal (gekoppeld aan een braindrain naar het Noorden) kent de stad in ruimtelijk opzicht een stilstand van ruim twee eeuwen. De bestaande vestingwerken werden wel onderhouden en er werden ravelijnen en lunetten toegevoegd. Als gevolg van de contrareformatie vestigden zich verschillende nieuwe kloosterorden in Antwerpen die in belangrijke mate het uitzicht van de stad veranderen. Een aantal van die kloosters vormden het onderwerp van archeologisch onderzoek, zoals het Allerheiligenklooster van de Antwerpse augustijnen.

De eerste nieuwe impulsen krijgt de stad in de Franse tijd (1794-1814). Napoleon wil van de stad een belangrijk commercieel en militair bolwerk maken. Aan beide zijden van het Hanzahuis werden twee handelsdokken uitgegraven, het Bonaparte- en het Willemdok. Deze dokken met sluisdeuren dienden ter vervanging van de oudere vlieten, al bleven deze laatste wel in gebruik tot in de late 19de eeuw. Met de aanleg van de dokken kreeg de havenuitbouw een nieuwe impuls, zowel vanuit militair als economisch standpunt. Daarnaast wordt onder Napoleon een nieuwe kaaimuur langs de Schelde opgericht, de Scheldemuren en -torens worden afgebroken. Ten zuiden van de stad bouwt hij ter hoogte van de voormalige Sint-Michielsabdij een arsenaal en een reeks scheepswerven. Een deel van deze scheepswerven werd archeologisch onderzocht.

Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en na de Belgische omwenteling van 1830 zal het handels- en militaire karakter van de stad nog sterker benadrukt worden. In de jaren 1850 kreeg Antwerpen de functie van 'Nationaal reduit'. Samen met de versterkte steden Namen en Luik moest de stad de ruggengraat vormen van het Belgische verdedigingsstelsel. Vanaf 1858 wordt een nieuwe verdedigingsgordel aangelegd rond de stad, de zogenaamde Brialmontvesting. Deze verdedigingslinie lag ter hoogte van de huidige ring en maakte een verdere expansie van de stad mogelijk. Het gebied binnen de nieuwe omwalling was zesmaal groter dan de oude stad. De vrijgekomen gronden werden voor bebouwing aanbesteed. De 16de-eeuwse omwalling, die haar militaire functie nu verloren had, was nu een keurslijf geworden voor de groeiende stad en werd vanaf 1864 gesloopt. Op het tracé van de voormalige omwalling worden de boulevards (de leien) en nieuwe bouwblokken aangelegd, volgens het verkavelingsplan van Théodore van Bever (1821-1875). Delen van de Brialmontomwalling werden door archeologische opgravingen gedetailleerd in kaart gebracht. Tussen 1817 en 1884 worden de meeste grachten gedempt of overwelfd. De Sint-Jansvliet, Koolvliet, Sint-Pietersvliet en Brouwersvliet worden gedempt en ter vervanging worden drie dokken voor de binnenvaart aangelegd op het Zuid. Verspreid over de binnenstad strekt zich nog steeds een ondergronds netwerk van ruïnen uit. Slechts een deel daarvan is toeristisch ontsloten.

Tussen 1877 en 1885 worden de Scheldekaaien rechtgetrokken. Door deze rechttrekking verdween de uitsprong in de Schelde ter hoogte van de Werf, met inbegrip van het oudste Antwerpse stratentracé en honderden huizen met historische en archeologische waarde. Met deze grootschalige

operatie verdween ook de eeuwenoude haveninfrastructuur, wat het uitzicht van de Scheldekaaien op de rechteroever diepgaand veranderde. De ingreep had een drastische impact op de overblijfselen van de oude stadskern. De voormalige Vismarkt werd omgeschapen tot Steenplein, geflankeerd door loodsen en wandelterrassen. Verschillende straten worden verbreed en de rooilijnen aangepast.

Begin 20ste eeuw werd beslist om de Brialmontomwalling af te breken en een nieuwe kringvesting te bouwen, op circa 18 km afstand van het stadscentrum (1906). In 1910 werd begonnen met de afbraak van de Brialmontvesten, in 1960 verdwenen de resterende delen grotendeels onder de aanleg van de E3 autosnelweg. De ontwikkeling van de stad in de 20ste eeuw wordt gekenmerkt door een sterke verdichting van de bewoning en vooral door de gigantische havenuitbreiding ten noorden van de stad.

- **Siteniveau: historisch en archeologisch⁹**

Op de locatie van de Kipdorptest werd rond 1375 een uitbreiding van de toenmalige stadsomwalling aangelegd, opgebouwd uit een gracht met een wal waarop de stadsmuur stond. De exacte positie van de deze omwalling ter hoogte van de Kipdorptest is niet gekend, omdat deze verdween bij de aanleg van de Spaanse vesten en nog niet archeologisch werd vastgesteld op deze plek. De straat Kipdorptest ontstond waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw als binnenweg langs de Spaanse vesten, na het verdwijnen van 14de-eeuwse omwalling, en was enkel aan de westzijde bebouwd; bij het slopen van de vesten en het aanleggen van de boulevards in 1865-69 werd deze straat gerevaloriseerd en ook de oostzijde werd bebouwd en aanvankelijk "Kipdorppoortvest" genoemd. De Otto Veniusstraat, iets ten westen van het terrein, ontstond waarschijnlijk in de loop van de 15de eeuw, doch als straat getrokken door Gilbert Van Schoonbeke in 1545-1550 en "Vuylstraat" genoemd; even later "Bargiestraet" en sinds 1841 "Otto Veniusstraat" naar de schilder die tussen 1593 en 1620 de huizen "De Zwarte Arend" en "De Prins" (thans nummer 21) bewoonde. Aan de westzijde bevond zich tot 1881 het in 1601 gestichte schilderachtige Sint-Annagodshuis met kapel, terwijl tussen nummers 1-19 zich het circa 1800 gesloopte klooster der Ursulinen uitstreckte.

Het plangebied is gelegen aan de westzijde van de Kipdorptest. Op de kaart van Bononiensis uit 1565, opgemaakt korte tijd na het aanleggen van de Spaanse vesten, is deze straat te zien, het plangebied maakt deel uit van een ommuurde tuin. De bebouwing in het bouwblok concentreert zich rond Hopland en Leysstraat. Op de stadskarta van Braun en Hogenberg uit 1596 is ter hoogte van het terrein zowel bebouwing aan de straatzijde als open ruimte/tuinen gelegen. Ten oosten is de stadsomwalling gelegen. De kaart van Blaeu uit 1652 toont eenzelfde beeld: verspreide bebouwing aan de westzijde van de Kipdorptest, afgewisseld met open ruimte/tuinen die zich uitstrekken tot tegen de bewoning langs de Otto Veniusstraat. Op de Ferrariskaart is de bebouwing toegenomen, maar blijven er ook nog open ruimtes over langs de Kipdorptest en op de binnenruimte tussen deze straat en de Otto Veniusstraat. De Vandermaelenkaart uit midden 19de eeuw toont nog de stadsvesten maar geen detail van de bebouwing op het plangebied, op de topografische kaart van 1879 zijn de vesten gesloopt en is de Kipdorptest nu ook aan de oostzijde bebouwd. De bebouwing aan de westzijde ter hoogte van het plangebied bestaat uit een smalle rij woningen met erachter

⁹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/11167>, <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/11218>; <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/14754>

open ruimte. Deze situatie is ook afleesbaar op de topografische kaart van 1902. In 1909 wordt het huidige gebouw opgetrokken, sindsdien is het uitzicht van het plangebied niet meer gewijzigd.

Figuur 21 Benaderende aanduiding van het plangebied op de kaart van Bononiensis (1565) (bron: <https://www.museumplantinmoretus.be/nl/pagina/plan-van-antwerpen>).

Figuur 22 Uitsnede uit de kaart van Braun en Hogenberg, 1596 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.

Figuur 23 Detail van de uitsnede uit de kaart van Braun en Hogenberg, 1596 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.

Figuur 24 Uitsnede uit de kaart van Blaeu, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.

Figuur 25 Detail van de uitsnede uit de kaart van Blaeu, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.

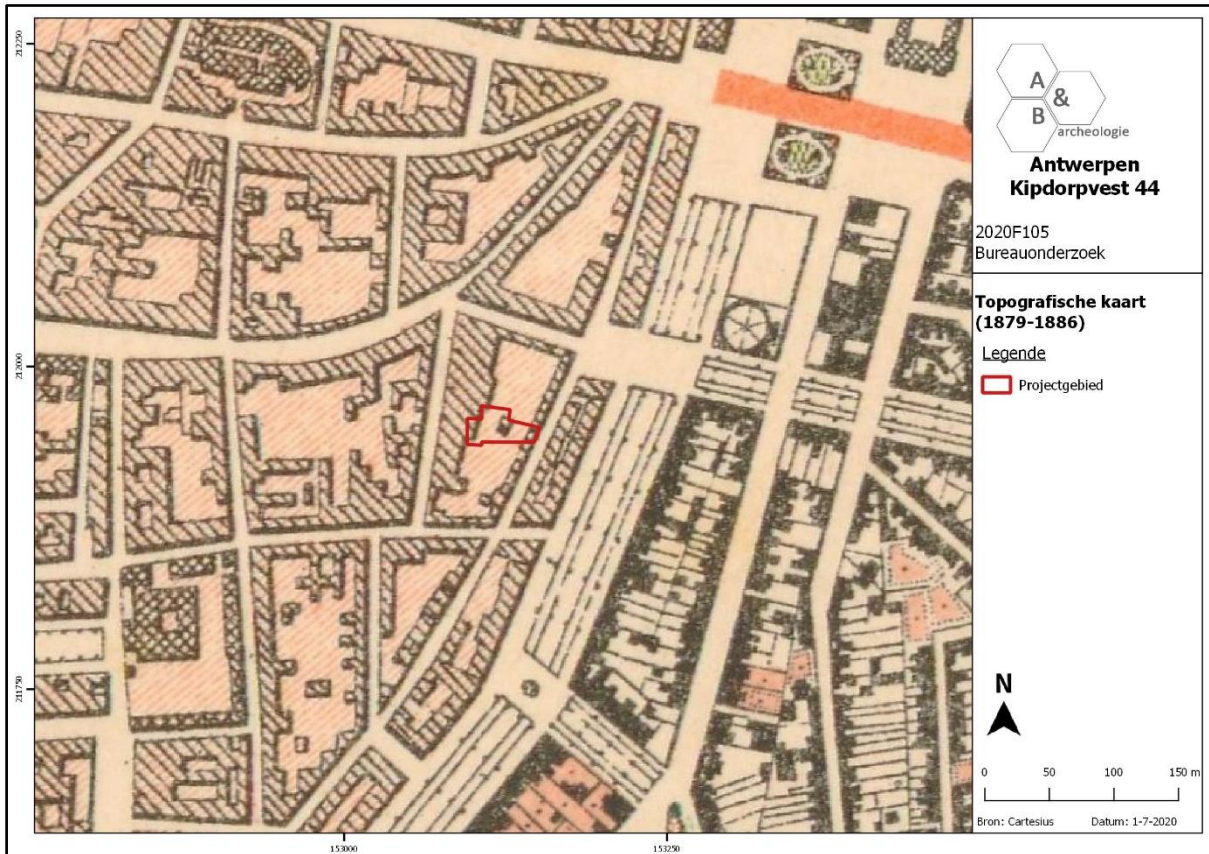
Figuur 26 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart (bron: geopunt.be).

Figuur 27 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart, detail (bron: geopunt.be).

Figuur 28 Aanduiding van de site op de Vandermaelenkaart (bron: geopunt.be).

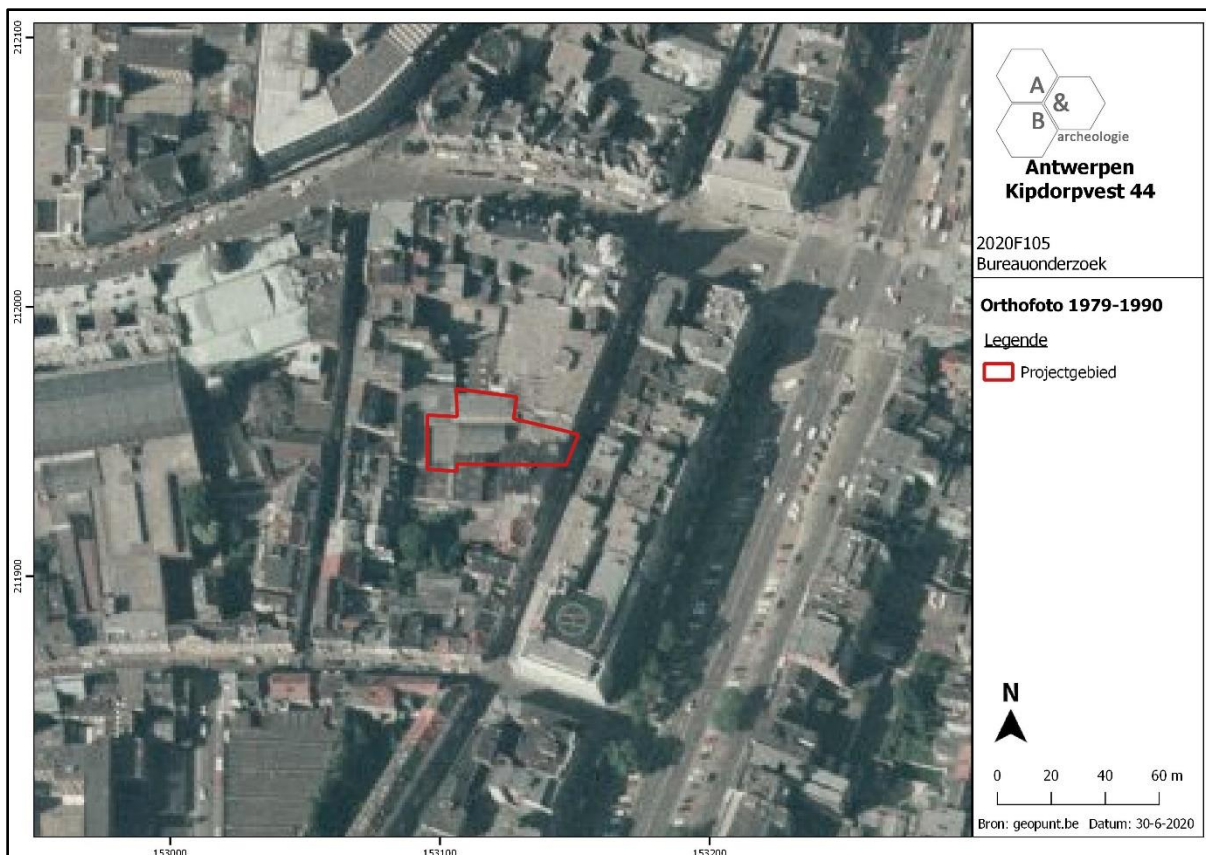
Figuur 29 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1879-1886 (bron: cartesius.be).

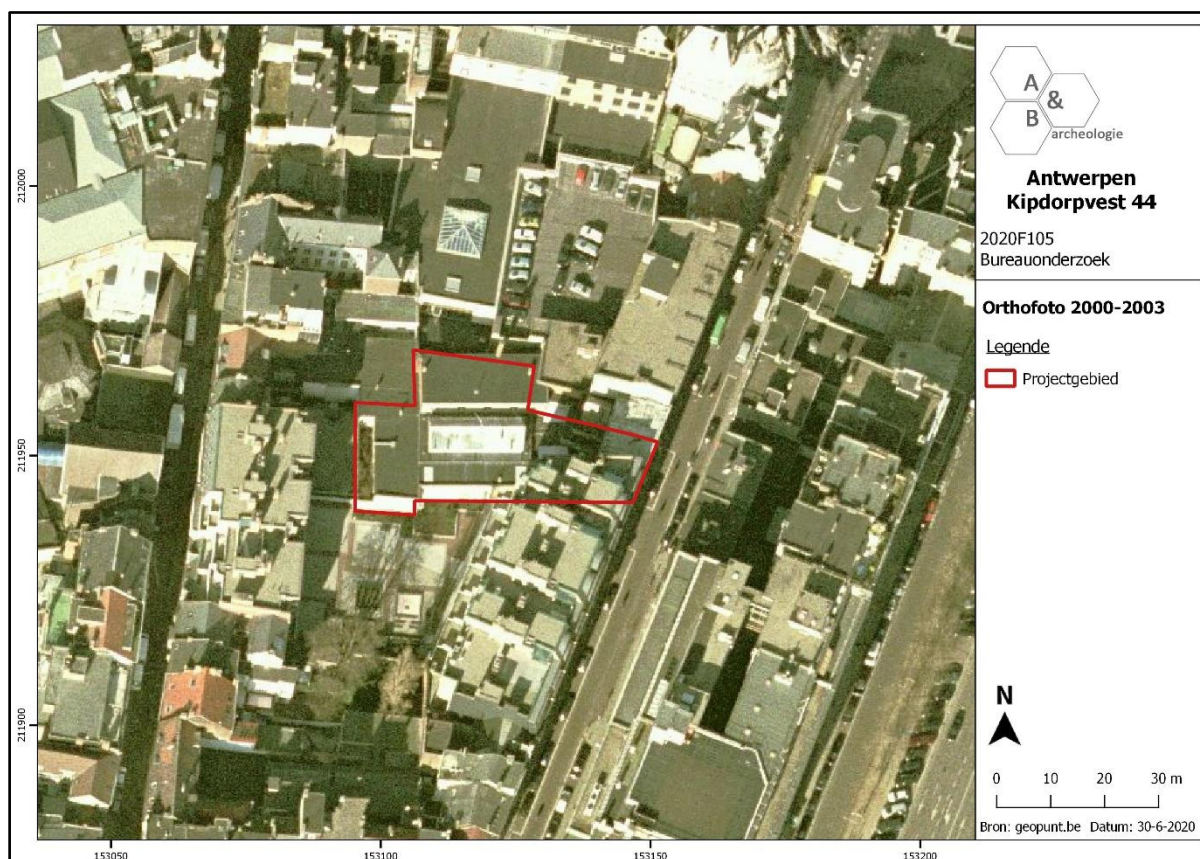
Figuur 30 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1902 (bron: cartesius.be).

Figuur 31 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1971 (bron: geopunt.be).

Figuur 32 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be).

Figuur 33 Aanduiding van de site op de orthofoto 2000-2003 (bron: geopunt.be).

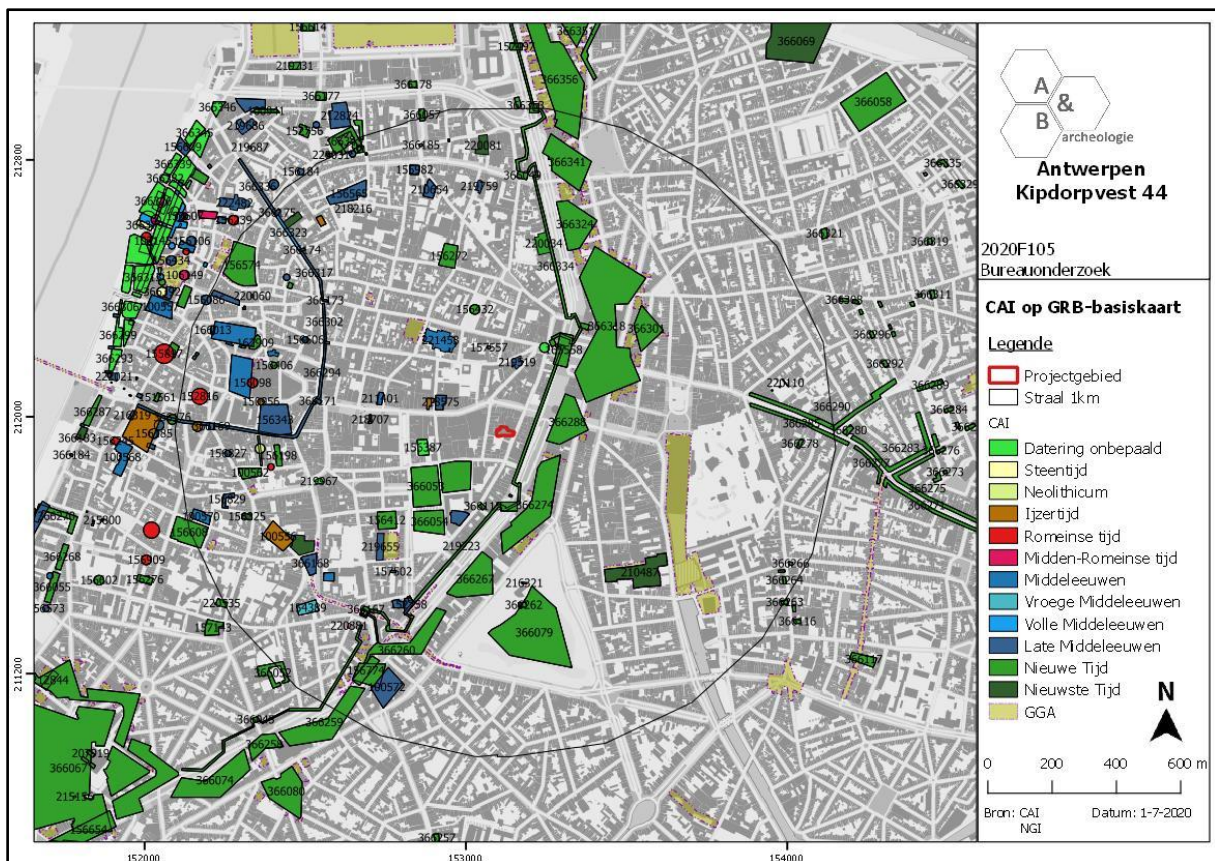
In het bouwblok waartoe het plangebied behoort, gebeurde afgaande op de Centrale Archeologische Inventaris tot op heden nog geen enkel archeologisch onderzoek. Ten oosten is CAI Locatie 366115 aangeduid, dit is de loop van de 16de-eeuwse vestingsmuur. De andere archeologische locaties intra muros in de nabijheid van het plangebied getuigen van het rijke middeleeuwse en latere verleden van de stad, dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,... Daarnaast duiken er onder de middeleeuwse niveaus ook soms sporen uit een verder verleden op. Bij een opgraving in 2013 ter hoogte van Meir 77-79 (CAI Locatie 218736) werden enkele kuilen uit de late ijzertijd aangetroffen, naast een mogelijke volmiddeleeuwse kuil, paalsporen, lagen, kuilen, en een beerput/afvalkuil uit de late middeleeuwen, beerputten/afvalkuilen uit de nieuwe en nieuwste tijd, kelders uit de nieuwste tijd. Ook bij enkele andere onderzoeken de binnenstad werd reeds aanwijzingen gevonden voor menselijke aanwezigheid tijdens de metaaltijden.

Resten van de 14de-eeuwse stadsomwalling, die rond 1375 werd uitgebreid en waarvan de Kipdorpvest een deel van de loop weerspiegelt, werden in 2014 bij een opgraving aan het Blauwtorenplein/Tabakvest aangesneden (CAI Locatie 212818). Deze omwalling bestond uit een 5m brede gracht met een wal aan de stadzijde. Of aan de buitenzijde ook een wal aanwezig is geweest, is niet te zeggen.¹⁰

¹⁰ <https://oar.onroerenderfgoed.be/publicaties/ROEV/840/ROEV0840-001.pdf>

Figuur 34 Profiel doorheen de gracht en de wal bij de opgraving aan het Blauwtorenplein (bron: <https://oar.onroerendergoed.be/publicaties/ROEV/840/ROEV0840-001.pdf>, figuur 22 p. 25).

Figuur 35 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI).

Enkele andere onderzoek die plaatsvonden nabij het plangebied, binnen de Spaanse omwalling:

- CAI Locatie 156604, langsheen Hopland: klooster van de ongeschoeide karmelieten, opgegraven in 1998. Er werden bouwkundige resten van het kloostercomplex (en resten van terracottagroep) en verschillende afvalcontexten aangetroffen, allen te dateren in de 17de eeuw.
- CAI Locatie 215295, Tabakvest: bij een opgraving in 2014 werd een laatmiddeleeuwse laag bovenop de moederbodem gevonden, alsook sporen van het zgn. "Mollekensveldraam", een raamveld dat vermoedelijk vanaf 1536 werd ingericht op deze locatie. De paalkuilen die duiden op de ramen waren opgevuld met 16de-vroeg 17de-eeuws materiaal. Na het in onbruik raken van het raamveld werden afvalkuilen gegraven in de 16de-17de eeuw en werd het terrein opgehoogd. Vervolgens werd het bebouwd, er konden een 15-tal woningen uit de 16de onderscheiden worden, bakstenen afvalstructuren en waterputten. Uit de 19de eeuw dateren een school (Sint-Norbertuscollege) en een woning.
- CAI Locatie 218575, Meir 85, opgraving 2016: kuilen met hoornpitten (14de-16de eeuw) wijzen op leerlooiersactiviteit in de buurt.
- CAI Locatie 219519, Jezusstraat 21-29 - Lange Nieuwstraat 130-140: bij een opgraving in 2008 werden laatmiddeleeuwse afvalputten, waterputten, funderingen en greppels (perceelsafbakeningen) gevonden.

3. Synthese

3.1. Archeologisch verwachtingspatroon

Op basis van het bureauonderzoek kan volgend verwachtingspatroon vooropgesteld worden:

- Op de locatie van de Kipdorpvest werd rond 1375 een uitbreiding van de toenmalige stadsomwalling aangelegd, opgebouwd uit een gracht met een wal waarop de stadsmuur stond. De exacte positie van de deze omwalling ter hoogte van de Kipdorpvest is niet gekend, omdat deze verdween bij de aanleg van de Spaanse vesten in het midden van de 16de eeuw en nog niet archeologisch werd vastgesteld op deze plek. De straat Kipdorpvest ontstond waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw als binnenweg langs de Spaanse vesten, na het verdwijnen van 14de-eeuwse omwalling, en was enkel aan de westzijde bebouwd; bij het slopen van de vesten en het aanleggen van de boulevards in 1865-69 werd deze straat gerevaloriseerd en ook de oostzijde werd bebouwd en aanvankelijk "Kipdorppoortvest" genoemd. Op de kaart van Bononiensis uit 1565, opgemaakt korte tijd na het aanleggen van de Spaanse vesten, is de Kipdorpvest te zien, het plangebied maakt deel uit van een ommuurde tuin. De bebouwing in het bouwblok concentreert zich rond Hopland en Leysstraat. Op de stadkaart van Braun en Hogenberg uit 1596 is ter hoogte van het terrein zowel bebouwing aan de straatzijde als open ruimte/tuinen gelegen. Ten oosten is de stadsomwalling gelegen. De kaart van Blaeu uit 1652 toont eenzelfde beeld: verspreide bebouwing aan de westzijde van de Kipdorpvest, afgewisseld met open ruimte/tuinen die zich uitstrekken tot tegen de bewoning langs de Otto Veniusstraat. Op de Ferrariskaart is de bebouwing toegenomen, maar blijven er ook nog open ruimtes over langs de Kipdorpvest en op de binnenruimte tussen deze straat en de Otto Veniusstraat. De Vandermaelenkaart uit midden 19de eeuw toont nog de stadsvesten maar geen detail van de bebouwing op het plangebied, op de topografische kaart van 1879 zijn de vesten gesloopt en is de Kipdorpvest nu ook aan de oostzijde bebouwd. De bebouwing aan de westzijde ter hoogte van het plangebied bestaat uit een smalle rij woningen met erachter open ruimte. Deze situatie is ook afleesbaar op de topografische kaart van 1902. In 1909 wordt het huidige gebouw opgetrokken, sindsdien is het uitzicht van het plangebied niet meer gewijzigd.

- Er gebeurde in het bouwblok waartoe het plangebied behoort tot op heden nog geen archeologisch onderzoek. De stadswal uit 1375 werd reeds archeologisch geattesteerd bij een opgraving langs de Tabakvest (ten zuidwesten van het plangebied). Deze omwalling bestond uit een 5m brede gracht met een wal aan de stadzijde. Of aan de buitenzijde ook een wal aanwezig is geweest, is niet te zeggen. Mogelijk zijn restanten van deze stadsomwalling nog bewaard op/vlakbij het terrein. De 16de-eeuwse vestingsmuur bevindt zich ten oosten van het terrein. Andere archeologische locaties intra muros in de nabijheid van het plangebied getuigen van het rijke middeleeuwse en latere verleden van de stad, dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,... Daarnaast duiken er onder de middeleeuwse niveaus ook soms sporen uit een verder verleden op, zo werden bij een opgraving ter hoogte van Meir 77-79 enkele kuilen uit de late ijzertijd aangetroffen. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd, en er is steeds een mogelijkheid voor het aantreffen van oudere sporen. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

3.2. Afweging verder vooronderzoek

Het bestaande gebouw wordt intern verbouwd en vergroot. Centraal zuidelijk wordt een deel afgebroken en heringericht als gemeenschappelijke tuin. De bestaande kelder wordt uitgebreid aan de zuidelijke zijde en krijgt extra toegangen langs de groenzones in het noorden en westen. Op de locatie van de noordelijke uitbreiding (5m²) is reeds een septische put aanwezig en is de bodem verstoord. De oppervlaktes en dieptes van de andere uitbreidingen aan de kelder zijn:

- Uitbreiding zuid: 125m², diepte 2,80m
- Toegang west: 20m², diepte 2,80m

Op deze 2 plekken vinden de enige bodemingrepen plaats op mogelijk onverstoorde grond. De andere werken vinden plaats op verstoorde zone (toegang noord) of hebben geen impact op de bodem (werken in het gebouw op het gelijkvloers of op de verdiepingen).

Hoewel deze werken beperkt zijn in oppervlakte, is de diepte aanzienlijk en vinden ze plaats op een zone met een hoge archeologische verwachting. Omdat er in het bouwblok waartoe het plangebied behoort – dat teruggaat tot minstens midden 16de eeuw – nog geen archeologisch onderzoek plaatsvond, is de diepte waarop een eerste archeologisch niveau zich kan manifesteren niet gekend. In dergelijke stadscontexten kan een eerste relevant archeologisch niveau zich soms echter heel ondiep onder het huidige loopniveau bevinden. Dit kan ook het geval zijn voor het plangebied, hoewel de kans ook bestaat dat er bij de bouwcampagne in 1909 is opgehoogd, of dat er archeologische niveaus zijn weggegraven. De kans dat er bij de uitbreiding van de kelder echter archeologische sporen of sites worden vernield, is reëel. Ondanks de eerder beperkte oppervlakte van de uitbreiding, kan het registreren van archeologische waarden vooraleer ze vernield worden veel kenniswinst betekenen. Zo kan het al dan niet aantreffen van de gracht/omwalling uit 1375 cruciale gegevens aanbrengen over de exacte loop ervan. Anderzijds kan een verder onderzoek, zelfs van een beperkte locatie, nuttige informatie aanleveren voor de algemene historische ontwikkeling van dit stadsdeel net binnen de 16de-eeuwse stadsomwalling, de graad van versterking, eventuele ophogingspakketten,...; deze informatie kan vervolgens geëxtrapoleerd worden voor archeologische adviezen die horen bij toekomstige bodemingrepen die in het bouwblok zouden plaatsvinden.

Een verder vooronderzoek door middel van twee proefputten (in elke werkzone 1) zou een eerste inzicht kunnen geven in de aanwezigheid, aard en diepte van de archeologische niveaus en sporen, maar toch wordt voorgesteld om de fase van vooronderzoek in het kader van de geplande werken over te slaan. Omdat het zo goed als zeker is dat er archeologische sporen aanwezig zijn ter hoogte van de geplande werken, zou een verder vooronderzoek in dit opzicht een overbodige stap zijn en vooral resulteren in een bijkomende versterking van deze site en de initiatiefnemer opzadelen met onnodige kosten. Daarnaast is het uitvoeren van proefputtenonderzoek tot op 2,80m diepte in een sterk bebouwde omgeving, in werkzones die relatief beperkt zijn in oppervlakte, technisch moeilijk uit te voeren. Anderzijds is een verder onderzoek door middel van een volwaardige opgraving eveneens technisch bijna niet uitvoerbaar: het uitgraven van een opgravingsput op een beperkte oppervlakte voorafgaand de eigenlijke werken, naast gebouwen van meerdere verdiepingen hoog en met eventuele bijkomende risico's van verzakkingen, grondwaterproblemen,... is niet aan te raden. Voor dit dossier lijkt een archeologische werfbegeleiding de meest aangewezen onderzoeksmethode;

dit is een specifieke vorm van opgraving, waarbij het archeologisch onderzoek wordt ingeschoven in de algemene werfplanning.

3.3. Beantwoording onderzoeksvragen

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?

Op de locatie van de Kipdorptest werd rond 1375 een uitbreiding van de toenmalige stadsomwalling aangelegd, opgebouwd uit een gracht met een wal waarop de stadsmuur stond. De exacte positie van de deze omwalling ter hoogte van de Kipdorptest is niet gekend, omdat deze verdween bij de aanleg van de Spaanse vesten in het midden van de 16de eeuw en nog niet archeologisch werd vastgesteld op deze plek. De straat Kipdorptest ontstond waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw als binnenweg langs de Spaanse vesten, na het verdwijnen van 14de-eeuwse omwalling, en was enkel aan de westzijde bebouwd; bij het slopen van de vesten en het aanleggen van de boulevards in 1865-69 werd deze straat gerevaloriseerd en ook de oostzijde werd bebouwd en aanvankelijk "Kipdorppoortvest" genoemd. Op de kaart van Bononiensis uit 1565, opgemaakt korte tijd na het aanleggen van de Spaanse vesten, is de Kipdorptest te zien, het plangebied maakt deel uit van een ommuurde tuin. De bebouwing in het bouwblok concentreert zich rond Hopland en Leysstraat. Op de stadskaart van Braun en Hogenberg uit 1596 is ter hoogte van het terrein zowel bebouwing aan de straatzijde als open ruimte/tuinen gelegen. Ten oosten is de stadsomwalling gelegen. De kaart van Blaeu uit 1652 toont eenzelfde beeld: verspreide bebouwing aan de westzijde van de Kipdorptest, afgewisseld met open ruimte/tuinen die zich uitstrekken tot tegen de bewoning langsheen de Otto Veniusstraat. Op de Ferrariskaart is de bebouwing toegenomen, maar blijven er ook nog open ruimtes over langs de Kipdorptest en op de binnenruimte tussen deze straat en de Otto Veniusstraat. De Vandermaelenkaart uit midden 19de eeuw toont nog de stadsvesten maar geen detail van de bebouwing op het plangebied, op de topografische kaart van 1879 zijn de vesten gesloopt en is de Kipdorptest nu ook aan de oostzijde bebouwd. De bebouwing aan de westzijde ter hoogte van het plangebied bestaat uit een smalle rij woningen met erachter open ruimte. Deze situatie is ook afleesbaar op de topografische kaart van 1902. In 1909 wordt het huidige gebouw opgetrokken, sindsdien is het uitzicht van het plangebied niet meer gewijzigd. Er gebeurde in het bouwblok waartoe het plangebied behoort tot op heden nog geen archeologisch onderzoek. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd, en er is steeds een mogelijkheid voor het aantreffen van oudere sporen. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?

De kans bestaat dat er bij de bouwcampagne in 1909 is opgehoogd, of dat er ook archeologische niveaus zijn weggegraven in de zone buiten de kelders.

- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?

Neen.

- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?

Het bestaande gebouw wordt intern verbouwd en vergroot. De bestaande kelder wordt uitgebreid aan de zuidelijke zijde en krijgt extra toegangen langs de groenzones in het noorden en westen. Op de locatie van de noordelijke uitbreiding (5m²) is reeds een septische put aanwezig en is de bodem verstoord. De oppervlaktes en dieptes van de andere uitbreidingen aan de kelder zijn:

- Uitbreiding zuid: 125m², diepte 2,80m
- Toegang west: 20m², diepte 2,80m

Op deze 2 plekken vinden de enige bodemingrepen plaats die impact kunnen hebben op het bodemarchief.

- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?

De aan- of afwezigheid van een archeologische site kan niet met 100% zekerheid vastgesteld worden op basis van het bureauonderzoek. De kans is echter zeer reëel dat er een site met complexe stratigrafie aanwezig is.

- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

Bij de grondwerken voor de uitbreiding van de kelders op het plangebied moet een werfbegeleiding gebeuren. De modaliteiten hiervan worden behandeld in het programma van maatregelen.

4. Samenvatting

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het stedenbouwkundige handelingen te Antwerpen Kipdorpvest 44 (provincie Antwerpen), gelegen binnen woongebied en binnen een archeologische zone, en waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 300m² of meer bedraagt en de bodemingreep 100m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Het plangebied is 1105m² groot en kent een onregelmatige, oost-west georiënteerde vorm. In het oosten grenst het terrein aan de Kipdorpvest, op het plangebied is het gebouw nr. 44 gevestigd. Zo goed als volledig het terrein is bebouwd, met uitzondering van 2 smalle groenstroken aan de west- en noordzijde. Het gebouw is aan de straatzijde en in het noordelijke deel onderkelderd. Het is vastgesteld als bouwkundig erfgoed en wordt op de Inventaris Onroerend Erfgoed als een *"kantoorgebouw in beaux-artsstijl gebouwd naar een ontwerp door de architect Joseph Hertogs uit 1909"*.

Op de locatie van de Kipdorpvest werd rond 1375 een uitbreiding van de toenmalige stadsomwalling aangelegd, opgebouwd uit een gracht met een wal waarop de stadsmuur stond. De exacte positie van de deze omwalling ter hoogte van de Kipdorpvest is niet gekend, omdat deze verdween bij de aanleg van de Spaanse vesten in het midden van de 16de eeuw en nog niet archeologisch werd vastgesteld op deze plek. De straat Kipdorpvest ontstond waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw als binnenweg langs de Spaanse vesten, na het verdwijnen van 14de-eeuwse omwalling, en was enkel aan de westzijde bebouwd; bij het slopen van de vesten en het aanleggen van de boulevards in 1865-69 werd deze straat gerevaloriseerd en ook de oostzijde werd bebouwd en aanvankelijk "Kipdorppoortvest" genoemd. Op de kaart van Bononiensis uit 1565, opgemaakt korte tijd na het aanleggen van de Spaanse vesten, is de Kipdorpvest te zien, het plangebied maakt deel uit van een ommuurde tuin. De bebouwing in het bouwblok concentreert zich rond Hopland en Leysstraat. Op de stadskaart van Braun en Hogenberg uit 1596 is ter hoogte van het terrein zowel bebouwing aan de straatzijde als open ruimte/tuinen gelegen. Ten oosten is de stadsomwalling gelegen. De kaart van Blaeu uit 1652 toont eenzelfde beeld: verspreide bebouwing aan de westzijde van de Kipdorpvest, afgewisseld met open ruimte/tuinen die zich uitstrekken tot tegen de bewoning langsheen de Otto Veniusstraat. Op de Ferrariskaart is de bebouwing toegenomen, maar blijven er ook nog open ruimtes over langs de Kipdorpvest en op de binnenruimte tussen deze straat en de Otto Veniusstraat. De Vandermaelenkaart uit midden 19de eeuw toont nog de stadsvesten maar geen detail van de bebouwing op het plangebied, op de topografische kaart van 1879 zijn de vesten gesloopt en is de Kipdorpvest nu ook aan de oostzijde bebouwd. De bebouwing aan de westzijde ter hoogte van het plangebied bestaat uit een smalle rij woningen met erachter open ruimte. Deze situatie is ook afleesbaar op de topografische kaart van 1902. In 1909 wordt het huidige gebouw opgetrokken, sindsdien is het uitzicht van het plangebied niet meer gewijzigd.

Er gebeurde in het bouwblok waartoe het plangebied behoort tot op heden nog geen archeologisch onderzoek. De stadswal uit 1375 werd reeds archeologisch geattesteerd bij een opgraving langs de Tabakvest (ten zuidwesten van het plangebied). Deze omwalling bestond uit een 5m brede gracht

met een wal aan de stadzijde. Of aan de buitenzijde ook een wal aanwezig is geweest, is niet te zeggen. Mogelijk zijn restanten van deze stadsomwalling nog bewaard op/vlakbij het terrein. De 16de-eeuwse vestingsmuur bevindt zich ten oosten van het terrein. Andere archeologische locaties intra muros in de nabijheid van het plangebied getuigen van het rijke middeleeuwse en latere verleden van de stad, dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,... Daarnaast duiken er onder de middeleeuwse niveaus ook soms sporen uit een verder verleden op, zo werden bij een opgraving ter hoogte van Meir 77-79 enkele kuilen uit de late ijzertijd aangetroffen. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd, en er is steeds een mogelijkheid voor het aantreffen van oudere sporen. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

Het bestaande gebouw wordt intern verbouwd en vergroot. Centraal zuidelijk wordt een deel afgebroken en heringericht als gemeenschappelijke tuin. De bestaande kelder wordt uitgebreid aan de zuidelijke zijde en krijgt extra toegangen langs de groenzones in het noorden en westen. Op de locatie van de noordelijke uitbreiding (5m²) is reeds een septische put aanwezig en is de bodem verstoord. De oppervlaktes en dieptes van de andere uitbreidingen aan de kelder zijn:

- Uitbreiding zuid: 125m², diepte 2,80m
- Toegang west: 20m², diepte 2,80m

Op deze 2 plekken vinden de enige bodemingrepen plaats op mogelijk onverstoorde grond. De andere werken vinden plaats op verstoorde zone (toegang noord) of hebben geen impact op de bodem (werken in het gebouw op het gelijkvloers of op de verdiepingen).

Hoewel deze werken beperkt zijn in oppervlakte, is de diepte aanzienlijk en vinden ze plaats op een zone met een hoge archeologische verwachting. Omdat er in het bouwblok waartoe het plangebied behoort – dat teruggaat tot minstens midden 16de eeuw – nog geen archeologisch onderzoek plaatsvond, is de diepte waarop een eerste archeologisch niveau zich kan manifesteren niet gekend. In dergelijke stadscontexten kan een eerste relevant archeologisch niveau zich soms echter heel ondiep onder het huidige loopniveau bevinden. Dit kan ook het geval zijn voor het plangebied, hoewel de kans ook bestaat dat er bij de bouwcampagne in 1909 is opgehoogd, of dat er archeologische niveaus zijn weggegraven. De kans dat er bij de uitbreiding van de kelder echter dieperliggende archeologische sporen of sites worden vernield, is reëel. Ondanks de eerder beperkte oppervlakte van de uitbreiding, kan het registreren van archeologische waarden vooraleer ze vernield worden veel kenniswinst betekenen. Zo kan het al dan niet aantreffen van de gracht/omwalling uit 1375 cruciale gegevens aanbrengen over de exacte loop ervan. Anderzijds kan een verder onderzoek, zelfs van een beperkte locatie, nuttige informatie aanleveren voor de algemene historische ontwikkeling van dit stadsdeel net binnen de 16de-eeuwse stadsomwalling, de graad van verstoring, eventuele ophogingspakketten,...; deze informatie kan vervolgens geëxtrapoleerd worden voor archeologische adviezen die horen bij toekomstige bodemingrepen die in het bouwblok zouden plaatsvinden.

Een verder vooronderzoek door middel van twee proefputten (in elke werkzone 1) zou een eerste inzicht kunnen geven in de aanwezigheid, aard en diepte van de archeologische niveaus en sporen, maart toch wordt voorgesteld om de fase van vooronderzoek in het kader van de geplande werken

over te slaan. Omdat het zo goed als zeker is dat er archeologische sporen aanwezig zijn ter hoogte van de geplande werken, zou een verder vooronderzoek in dit opzicht een overbodige stap zijn en vooral resulteren in een bijkomende verstoring van deze site en de initiatiefnemer opzadelen met onnodige kosten. Daarnaast is het uitvoeren van proefputtenonderzoek tot op 2,80m diepte in een sterk bebouwde omgeving, in werkzones die relatief beperkt zijn in oppervlakte, technisch moeilijk uit te voeren. Anderzijds is een verder onderzoek door middel van een volwaardige opgraving eveneens technisch bijna niet uitvoerbaar: het uitgraven van een opgravingsput op een beperkte oppervlakte voorafgaand de eigenlijke werken, naast gebouwen van meerdere verdiepingen hoog en met eventuele bijkomende risico's van verzakkingen, grondwaterproblemen,... is niet aan te raden. Voor dit dossier lijkt een archeologische werfbegeleiding de meest aangewezen onderzoeksmethode; dit is een specifieke vorm van opgraving, waarbij het archeologisch onderzoek wordt ingeschoven in de algemene werfplanning. De te volgen strategie en de onderzoeksvragen worden besproken in het programma van maatregelen.

5. Bibliografie

- <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/>
- <http://www.geopunt.be/kaart>
- <http://www.cartesius.be/CartesiumPortal/>
- <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>
- <http://www.ngi.be/topomapviewer/>
- <https://beeldbank.onroenderfgoed.be>
- <https://www.sanderusmaps.com>
- <https://www.museumplantinmoretus.be>
- <https://oar.onroenderfgoed.be/publicaties/ROEV/840/ROEV0840-001.pdf>

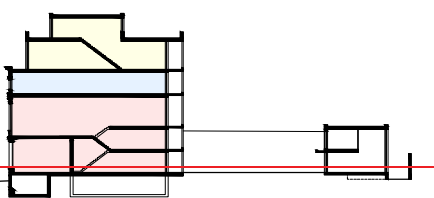
6. Bijlages

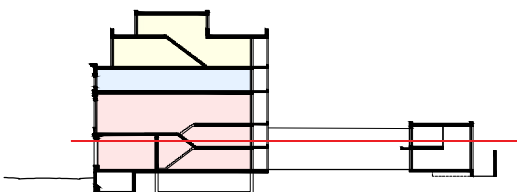
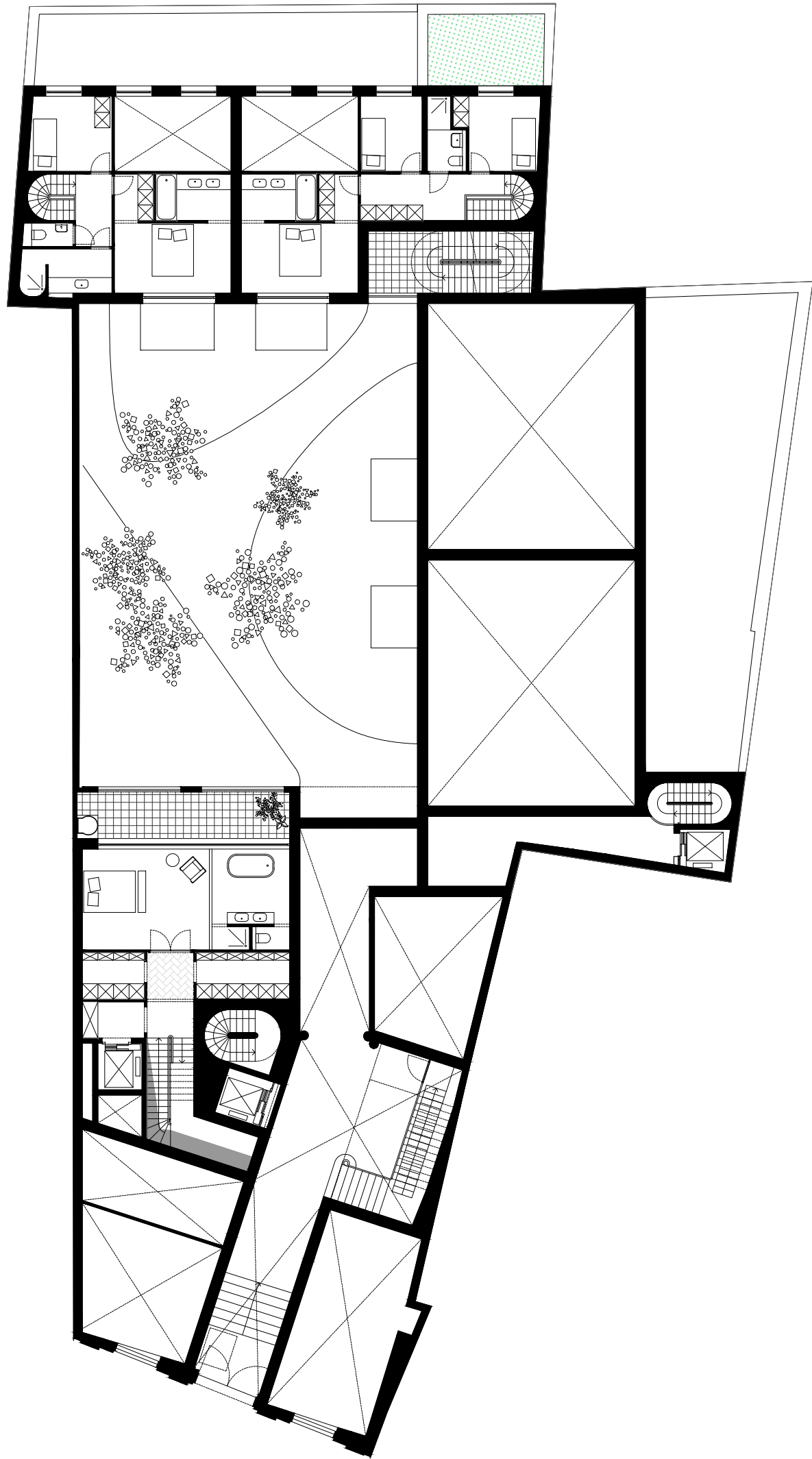
- Figurenlijst

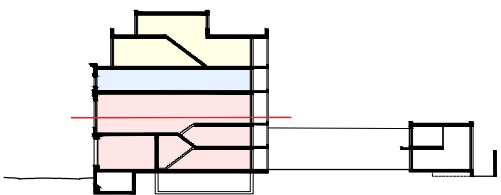
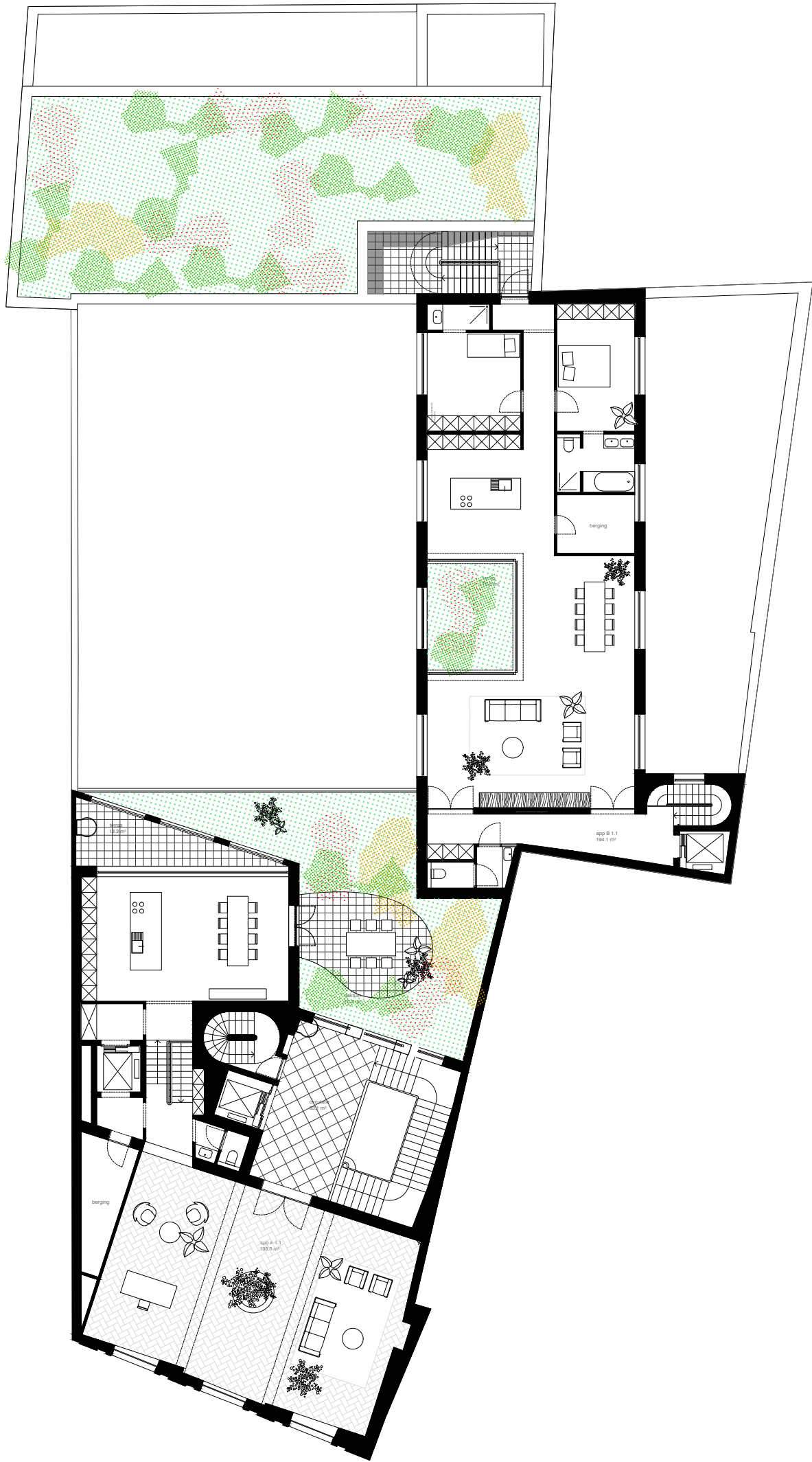
Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2018 (bron: geopunt.be).....	8
Figuur 2 Voorgevel (bron: https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/38098 , fotograaf Kris Vandevorst).....	9
Figuur 3 Plan bestaande toestand, gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).	10
Figuur 4 Architectuurplan uit 1909 van de kelders en de funderingen (bron: initiatiefnemer).....	11
Figuur 5 Architectuurplan uit 1909 van het gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).	12
Figuur 6 Architectuurplan uit 1909: voorgevel en doorsnede (bron: initiatiefnemer).	13
Figuur 7 Geplande werken gelijkvloers niveau geprojecteerd op de kadasterkaart (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).	14
Figuur 8 Nieuwbouwplan gelijkvloers (bron: initiatiefnemer).....	15
Figuur 9 Nieuwbouwplan kelderverdieping (bron: initiatiefnemer).....	16
Figuur 10 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).....	17
Figuur 11 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).	18
Figuur 12 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be).....	18
Figuur 13 Zicht op de bodemgebruikskaart met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be).	19
Figuur 14 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be).....	20
Figuur 15 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be).	21
Figuur 16 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be).	21
Figuur 17 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV).	22
Figuur 18 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).....	23
Figuur 19 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).	23
Figuur 20 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).	24
Figuur 21 Benaderende aanduiding van het plangebied op de kaart van Bononiensis (1565) (bron: https://www.museumplantinmoretus.be/nl/pagina/plan-van-antwerpen).	29
Figuur 22 Uitsnede uit de kaart van Braun en Hogenberg, 1596 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.	29
Figuur 23 Detail van de uitsnede uit de kaart van Braun en Hogenberg, 1596 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.	30
Figuur 24 Uitsnede uit de kaart van Blaeu, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.	30
Figuur 25 Detail van de uitsnede uit de kaart van Blaeu, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in rood de benaderende ligging van het plangebied.	31
Figuur 26 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart (bron: geopunt.be).....	31
Figuur 27 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart, detail (bron: geopunt.be).	32
Figuur 28 Aanduiding van de site op de Vandermaelenkaart (bron: geopunt.be).....	32
Figuur 29 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1879-1886 (bron: cartesius.be).	33
Figuur 30 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1902 (bron: cartesius.be).	33
Figuur 31 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1971 (bron: geopunt.be).	34
Figuur 32 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be).	34

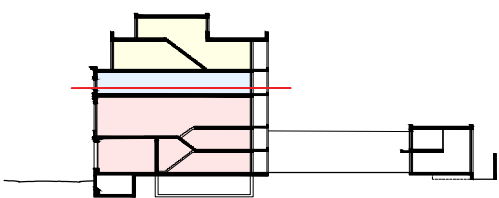
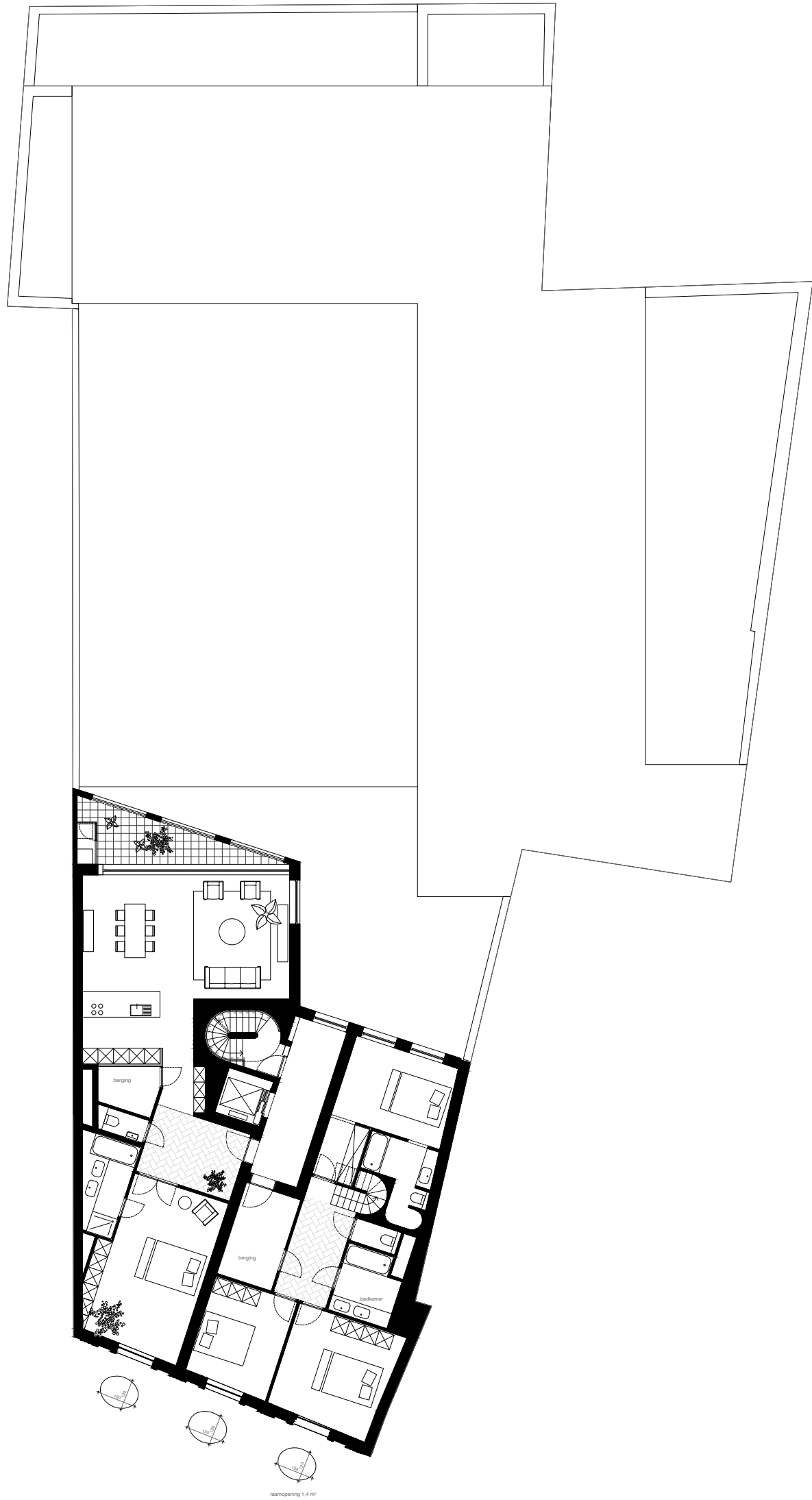
Figuur 33 Aanduiding van de site op de orthofoto 2000-2003 (bron: geopunt.be).....	35
Figuur 34 Profiel doorheen de gracht en de wal bij de opgraving aan het Blauwtorenplein (bron: https://oar.onroerenderfgoed.be/publicaties/ROEV/840/ROEV0840-001.pdf , figuur 22 p. 25).	36
Figuur 35 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI).....	36

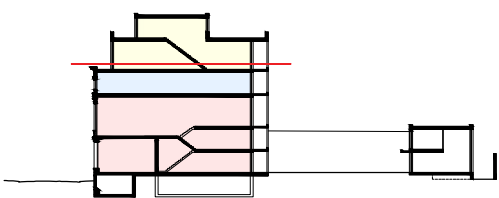
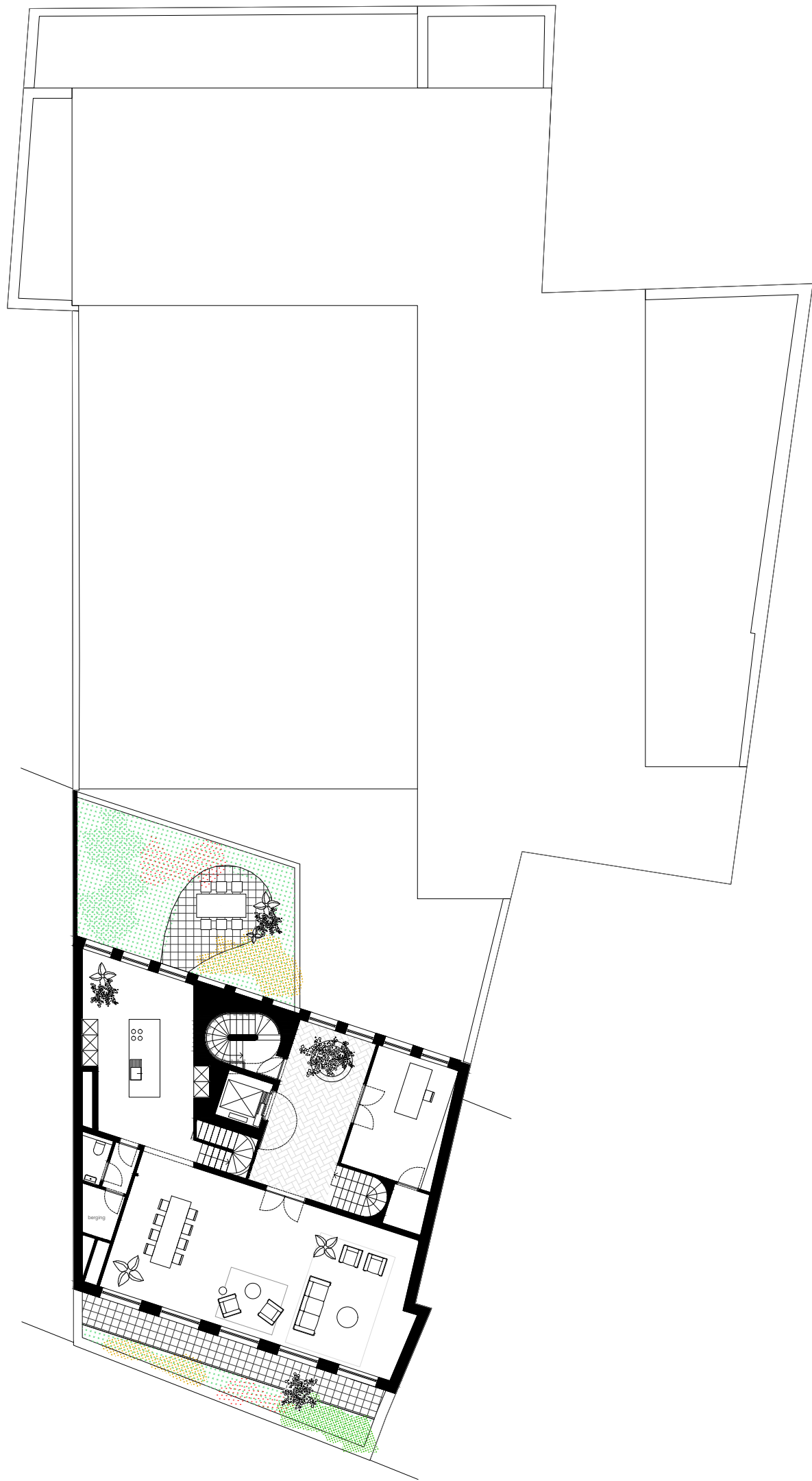
Bijlage: Ontwerpplannen (bron: initiatiefnemer).

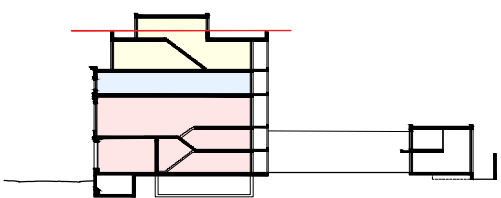
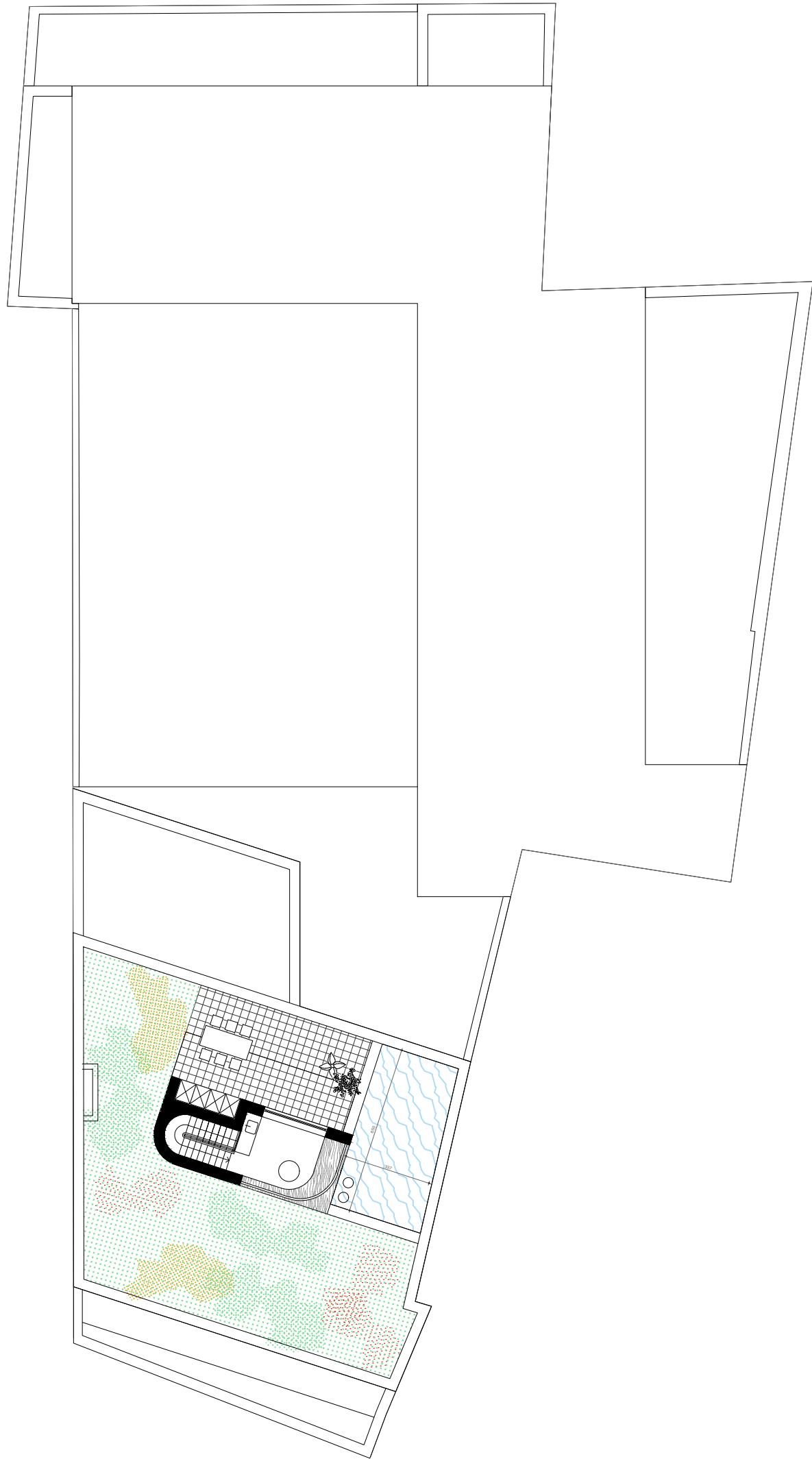

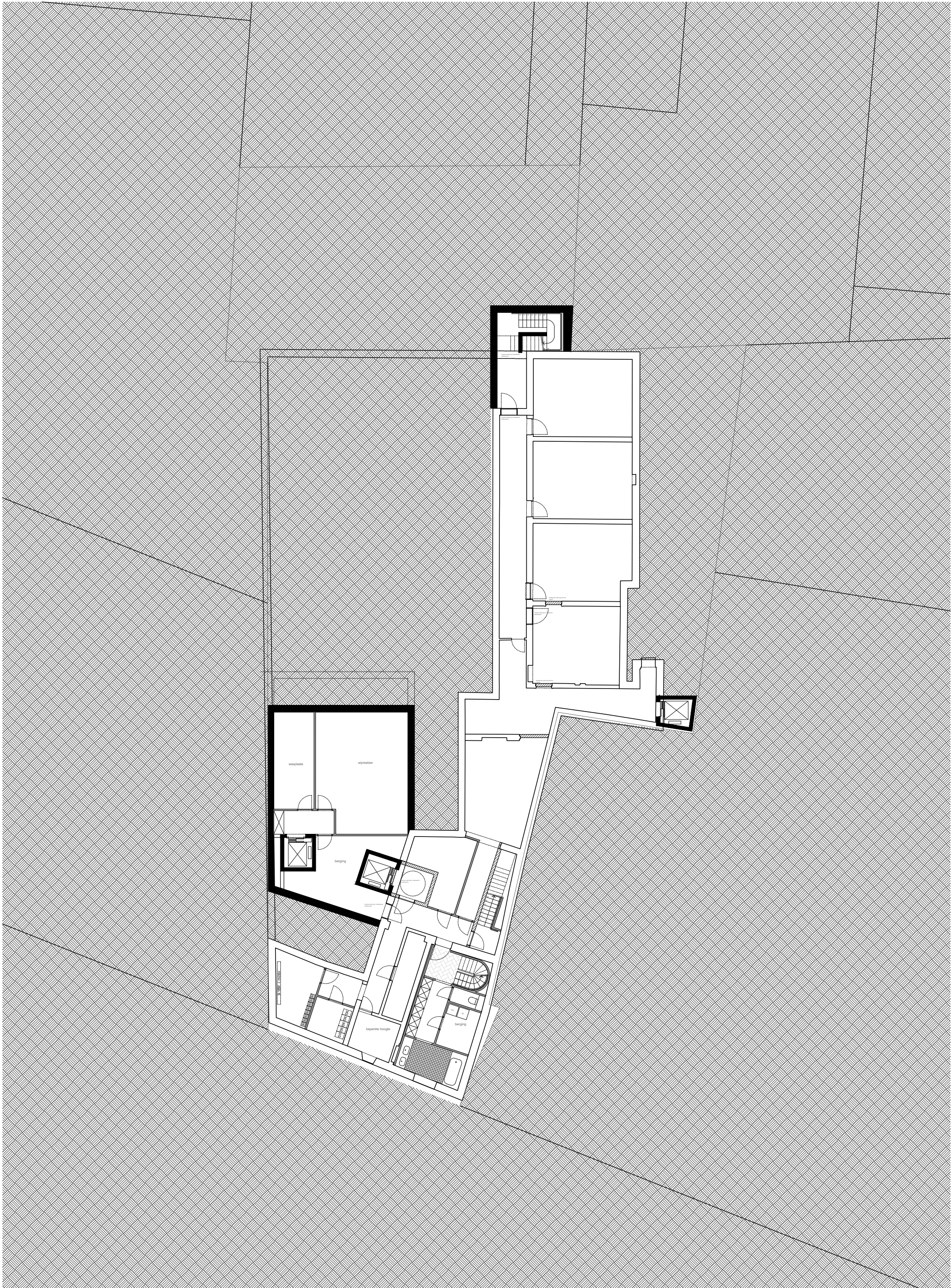

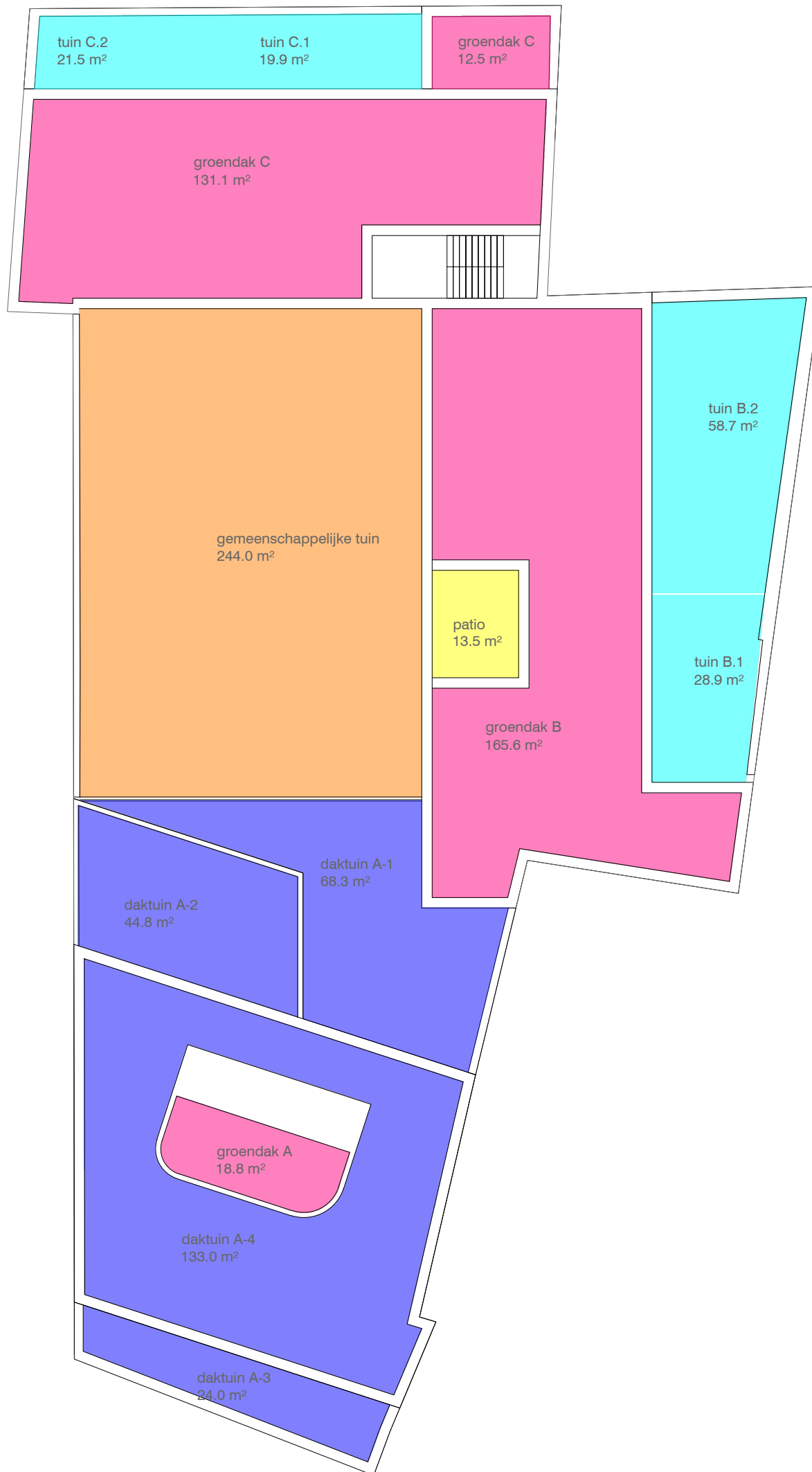

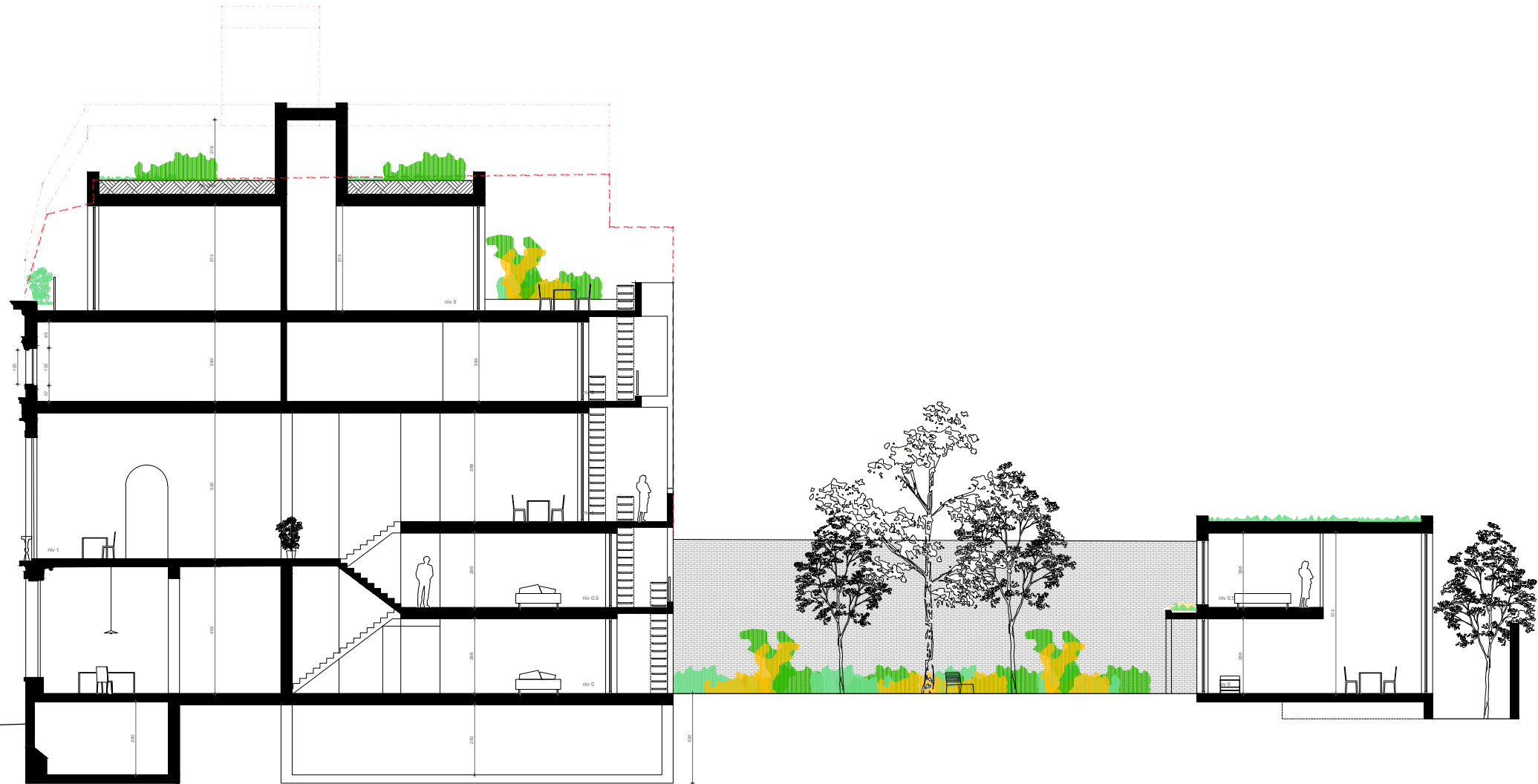
netto oppervlakte (gevoelen Lussen buitenwanden/balkons)

<i>gemeenschappelijke tuin</i>		
■	tuin	244,00 m ² (volle grond)
<i>private tuinen</i>		
■	tuin B-1	28,90 m ² (volle grond)
■	tuin B-2	58,70 m ² (volle grond)
■	tuin C-1	19,90 m ² (volle grond)
■	tuin C-2	21,50 m ² (volle grond)
<i>daktuinen</i>		
■	daktuin A-1	68,30 m ² (pakket 130cm)
■	daktuin A-2	44,80 m ² (in opbouw)
■	daktuin A-3	24,00 m ² (in opbouw)
■	daktuin A-4	133,00 m ² (pakket 60cm)
<i>groendaken</i>		
■	groendak A	18,80 m ²
■	groendak B	165,60 m ²
■	groendak C-1	131,10 m ²
■	groendak C-2	12,50 m ²
<i>patio</i>		
■	patio	13,50 m ² (in opbouw)

1905KIP

Kipdorpvest 44, 2000 Antwerpen

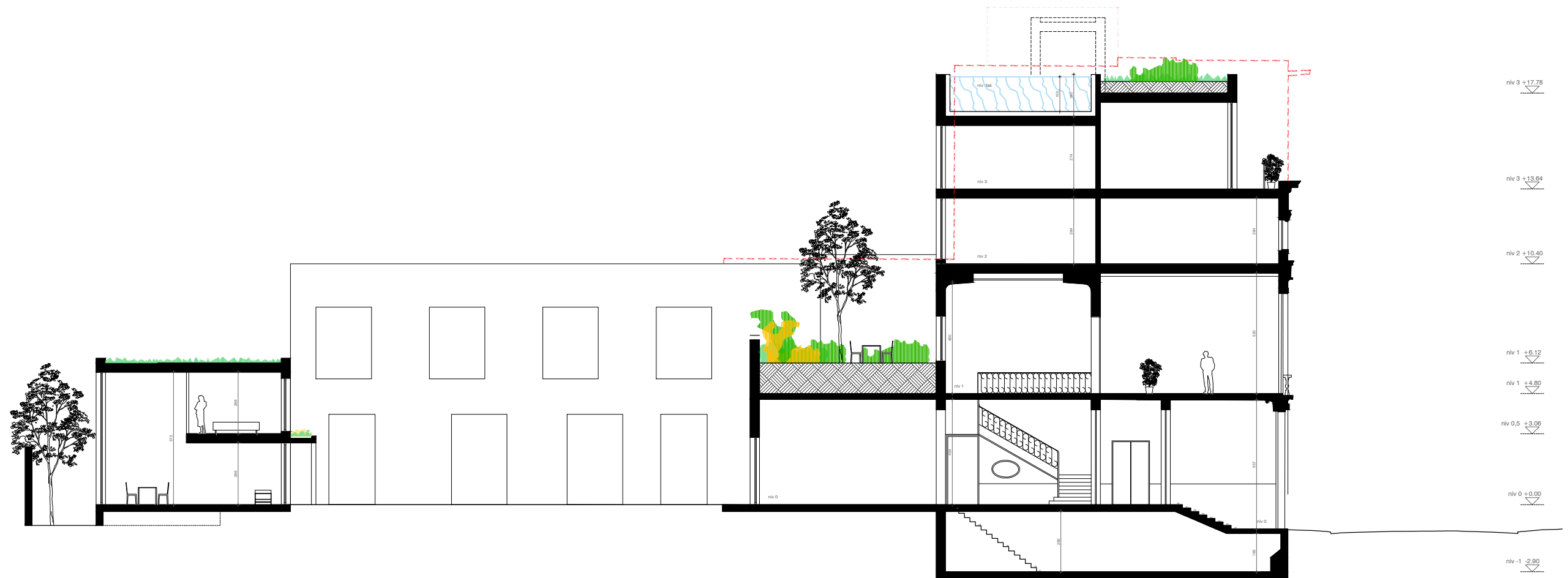
met zicht op zee architecten & ontwerpers

congresstraat 42 bus 111 - 2060 antwerpen
t. 03 248 02 05
f. 03 248 02 56
info@metzichtopzee.com

snede AA

schaal : 1/200
datum : 03 06 2020

alle maten worden ter plaatse gecontroleerd en bij tegenspraak wordt de architect gecontacteerd

1905KIP

Kipdorpvest 44, 2000 Antwerpen

met zicht op zee architecten & ontwerpers

congresstraat 42 bus 111 - 2060 antwerpen
 t. 03 248 02 05
 f. 03 248 02 56
 info@metzichtopzee.com

snede BB

schaal : 1/200
 datum : 03 06 2020

alle maten worden ter plaatse gecontroleerd en bij tegenspraak wordt de architect gecontacteerd

1905KIP

Kipdorpvest 44, 2000 Antwerpen

met zicht op zee architecten & ontwerpers

congresstraat 42 bus 111 - 2060 antwerpen

t. 03 248 02 05

f. 03 248 02 56

info@metzichtopzee.com

voorgevel gebouw A

schaal : 1/100

datum : 03 06 2020

alle maten worden ter plaatse gecontroleerd en bij tegenspraak wordt de architect gecontacteerd

VOORSTEL 1

